

DOKUMENTERAT 41

Bulletin från Statens musikbibliotek

Nyförvärv 2007-2008 och bestånd i arkiv,
bibliotek och museer

Målaren Albertus Pictor
– ett 500-årsminne

Glimtar ur Wilhelm Hartevelts liv återspeglade i
hans arkiv i Statens musikbibliotek

STATENS
MUSIKBIBLIOTEK
Statens musiksamlingar

Statens musikbibliotek. Foto: Thomas Wingstedt.

Utges av Arkiv- och dokumentationsavdelningen vid Statens musikbibliotek

Postadress: Box 16326, 103 26 Stockholm

Besöksadress: Torsgatan 19, Stockholm

Telefon: 519 554 17 Arkiv
519 554 97 Bilder
519 554 33 Rariteter

Fax: 519 554 05

E-post: inger.enquist@muslib.se

ISSN 1404-9899

Dokumenterat 41, red. Inger Enquist, december 2009

INNEHÅLL

Nyförvärv 2007-2008 och bestånd i arkiv, bibliotek och museer <i>Inger Enquist</i>	4
Målaren Albertus Pictor – ett 500-årsminne <i>Ingebjørg Barth Magnus</i>	22
Glimtar ur Wilhelm Hartevelts liv återspeglade i hans arkiv i Statens musikbibliotek <i>Marina Demina</i>	34

NYFÖRVÄRV 2007-2008 OCH BESTÅND I ARKIV, BIBLIOTEK OCH MUSEER

Sammanställt av Inger Enquist

Borlänge. Jussi Björlingmuseet

Samlingarna innehåller:

- Fotografier, 2600 st.
- Tidningsklipp, bl.a. 4200 recensioner
- Ca 500 program
- Affischer
- Noter, bl.a. sådana som varit i Jussi Björlings ägo
- Fonogram, både utgivna och sådana som inte är kommersiellt tillgängliga
- Konstverk, skulpturer, måleri, teckningar och grafik
- Möbler från Jussi Björlings hem
- Scenkläder
- Ordnar och andra utmärkelser
- Litteratur om Jussi Björling

Falun. Falu stadsbibliotek

Lundmark, Engelbrekt (1871-1932) folkskollärare, Falun – Två handskrivna volymer med egna kompositioner, sammanlagt ca 200 visor. Tryckta verk. Handmålade notomslag. Inspelningar gjorda av sonen Leif Lundmark. Manuskript till outgiven roman, "Avfällingen".

Finspång. Finspångs föreningsarkiv

Svenska musikerförbundet avd. 102, Finspång – Protokoll 1942 till 1964 då avdelningen uppgick i avd. 4, Norrköping.

Gävle. Arkiv Gävleborg

Forsbacka kammarkör – Handlingar och fotografier 1959-2005.

Gävle. Gävle stadsarkiv

Gävle kammarkör Concordia – Jubileumshandlingar, fotografier m.m., spridda år.

Gävle symfoniorkesterns vänner – Kassabok 2006.

Gävle. Länsmuseum Gävleborg

Diverse fotografier med musiker och instrument samt från musiktillställningar.

Göteborg. Göteborgs stadsmuseum

Fotografier av musiken vid A2.

Göteborg. Göteborgs universitetsbibliotek

Bohman Gunnar – Tilläggsaccession till vissångaren Gunnar Bohmans arkiv bestående av manuskript, musikalier, brev och biografiskt material.

Engdahl, Axel – Avskrifter av visor av Axel Engdahl 1914-1917.

Taube, Evert – Diverse tilläggsaccessioner till Evert Taubes arkiv.

Tunving, Lars Helge – Birger Sjöbergmaterial ur Tunvings kvarlåtenskap bestående av manuskript, biografiskt material, trycksaker och fotografier.

Göteborg. Region- och stadsarkivet

Ahrnot, Sören – Jazzmusiker som bl.a. spelade med Malte Johnsons orkester. Noter, skivor, pressklipp och fotografier. 1939-2003.

Göteborgs spelmansförbund – Georg Liljas notsamling innehållande främst tryckta noter men även handskrifter. 1932-2008.

The Murray Pipes and Drums of Gothenburg – Korrespondens, protokoll och fotografier samt handlingar rörande säckpipe- och trumtävlingar.

Norrbykören – Protokoll, noter, fotografier, videor m.fl. handlingar. 1942-2007.

Orden Cantorum – Räakenskaper m.fl. handlingar.

Svenska musikerförbundet avd. 20 m.fl. underavdelningar – Protokoll, korrespondens, noter m.m.

Övrigt

Ljud- och bildinspelningar 1950-tal till 1990-tal från arkivbildarna:

AB Göteborgs Lyriska teater (-1969)

Göteborgs Teater- och konsert AB (1969-1987)

Göteborgs Musikteater (1987-1994)

Upptagningarna omfattar opera, operetter, baletter, musikaler, konserter samt ljudeffekter. Inspelningarna är sökbara i det digitala registret "Stora Teaterns ljud- och bildarkiv" på Regionarkivet hemsida. (Registret innehåller även inspelningar från Konserthuset som förvaltades av Göteborgs Teater- och konsert AB 1969-1986 samt inspelningar från andra lokaler som man hyrt in sig i t.ex. Scandinavium, Lisebergshallen, Cosmorama och Lillan.)

Halmstad. Hallands näringslivs arkiv

Hallands orkesterförening – Stort antal ljudupptagningar.

Jespersson, Knut – Samling av ljudband från tiden 1960-2000, 3480 band har registrerats och publicerats på <http://hitta.arkivhalland.se>. Samlingen innehåller olika slags musik, kör-, kyrko-, militär-, jazzmusik och klassisk musik. Vidare folkmusik och populärmusik framförda av hälländska artister, men även av artister från övriga landet. Här finns också en mängd intervjuer. Deposition.

Musik i Halland – Notarkiv omfattande 647 volymer och ca 9000 titlar. Förtecknat och sökbart på <http://hitta.arkivhalland.se>. Arrangemang av kända kompositioner, handskrivna original för blås- och symfoniorkester. Även diverse studiematerial och kuriosa. Deposition. Notmaterialet är möjligt att låna.

Halmstad. Nykterhetsfolkets länsarkiv

Tellus-funderingar och andra visor. Tonsatta texter av mer eller mindre kända diktare. Finns utgivet av NBV Mellersta Halland.

Helsingborg. Folkrörelsearkivet i Helsingborg

Hembygdskören – Notsamling.

Manskören Lyran – Protokoll, medlemspärm och matrikel, räkenskaper, festskrifter, fotografier, program, affischer, klipp, noter och sångböcker, bordsstandar och tavlor. 1898-1995, spridda år.

Nannèkören – En låda noter.

Nordvästra Skånes orkesterförening i Helsingborg – Verksamhetsberättelser 1954-1958, 50-årsskrift, program och tidningsklipp.

Norrlandskören – medlemsförteckning 1928, klipp, program, sångbok, häften från sångarfesterna 1928 och 1949, jubileumskonsert 1934, sångarmössa.

Helsingborg. Helsingborgs museer. Kulturmagasinet

Cunow, Anna-Maria, f. 1903 i Fleninge – Två visböcker, den ena med nedtecknade sånger 1918-1919, den andra med nedtecknade dansvisor, visor och lekar 1919-1923.

Cunow, Inga, f. 1916 i Fleninge – Visbok skriven 1932-1933.

Helsingborgs-Bild AB och Lindberg Foto – Två stora negativsamlingar på tillsammans ca en miljon negativ. Samlingen har ännu inte registrerats men musikmotiv finns. T.ex. ingår Lapp-Lisa 1948 och Louis Armstrong på Helsingborgsbesök 1949. Alla bilderna är tagna av Lindberg Foto.

Tretorn – Reklamsingel 2008 från företaget Tretorn där Suzy (Maria Pereboom) sjunger Oh lá lá, Suzyshake.

Karlskoga. Folkrörelsernas arkiv i Karlskoga

Hot Music Club, Karlskoga – Pressklipp 1999.

Jazzklubben Impuls, Karlskoga – Protokoll, stadgar, pressklipp 1978-1991.

Rockforum, Karlskoga – Pressklipp 1980.

Karlskrona. Blekinge museum

Ca 100 fotografier inkomna i samband med jazzdokumentation utförd av Musik i Blekinge.

Karlstad. Folkrörelsernas arkiv för Värmland

Föreningen SvanskogSpelen – Underlag till minnesboken om musikpjäsen Guldkungen.

KFUM:s blandade kör, Karlstad – Protokoll och räkenskaper m.m. 1987-1996.

Missionskören, Skåre, Grava – Protokoll 1921-1929.

Norra Ny kyrkokör – Verksamhetsberättelser, medlemsförteckningar. 1946-1955.

Sunne manskör – Protokoll, klippbok m.m. 1898-2006.

Sällskapet Lille Bror Söderlunds vänner – Protokoll, medlemsmatriklar, pressklipp, CD- och LP-skivor. 1982-2005.

Söt Likör, Karlstad – Tilläggsaccession protokoll, räkenskaper, klipp, foto, inspelningar. 1988-2007.

Torsby sångarverkstad – Medlemsförteckningar, räkenskaper. 1987-2000.

Wermäländska soiréesällskapet – Tilläggsaccession med diverse handlingar.

Visklubben Hallen, Karlstad – Tilläggsaccession verksamhetsberättelse och räkenskaper. 2004.

Värmländska KFUM-kören – Tilläggsaccession av protokoll och noter m.m. 1966-1987.

Kristianstad. Regionmuseet Kristianstad

Kristianstads sångförening – Tilläggsaccession innehållande protokoll, årsberättelser, räkenskaper, program, noter m.m. 1911-1989.

Landskrona. Landskrona museum

Andersson, Henning, Borstahuset – Notbok märkt 1 violon innehållande 9 poster. Henning Andersson spelade både fiol och dragspel samt dessutom bastuba i Amorosa ca 1910-1925.

Andersson, Hilda, Kävlinge – Handskriven notbok med pianomusik, 14 poster.

Bergqvist, Sophie Margareta g. Raab, Kristianstad – Notalbum.

Bondesson, August – Visor efter bokhållaren Joannes Bure i Landskrona, upptecknade av Bondesson 1896-1901. Kopior.

Frisch, H.J., Landskrona – Visbok 1840, 106 poster.

Götrich, Bertil – Kompositioner av den f.d. Landskronabon Götrich som blev känd tonsättare och sångare i USA.

Hjertstrand, Per 1809-1848 – Kompositioner och arrangemang av Hjertstrand som var organist och musiklärare i Landskrona: Folk-Melodier sammanskrifne i Choraler, Lättare musik stycken för orgverk.

Jönsson, Folke – Material om och av Folke Jönsson.

Jönsson, Walfrid WALE, Landskrona – Kompositioner, tidningsklipp, fotografier m.m.

Landskrona allmänna sångförening – Stämböcker för manskvartett.

Lavestam, Allie – Lavestam hade musikskola för barn. Efterlämnade noter, 270 poster.

Lovén, Nils Eberhard (1846-1925) – Kompositioner, skrifter m.m. av och om Lovén.

Maier, Amanda – Kompositioner i kopia. CD med verk bl.a. av Maier.

Neess, Eleonora Christina – Handskriven notbok.

Olsson, Elsa, Glumslöv – Efterlämnade noter, 119 poster.

Oom, Inez – Handskriven notbok för piano, 5 poster.

Sandin, Sigrid, Landskrona – Visbok innehållande religiösa visor. 1895.

Svensson, Erik Hjalmar, Asmundtorp – Visbok efter sjömannen Erik Hjalmar Svensson.

Wahl, Jakob V. (1801-1887) – Uppgifter om Wahl och hans instrumentverkstad i Landskrona, 25 sidor i kopia.

Wennerholm, Axel – Handskriven notbok märkt Flöjt 1:sta.

Wigström, Eva, född 1832 i Asmundtorp – Vis- och balladuppteckningar gjorda på 1870-talet. 81 poster.

Åsten, O.B. och Öberg, Joh. Aug. – Handskriven bok med text och noter ”Utvalda sånger sammanförda af O.B. Åsten och Joh. Aug. Öberg”. 48 poster.

Övrigt

Intervjuer med musiker i Landskrona om musiklivet m.m.

Kassetband med inspelad musik som har anknytning till Landskrona, olika orkestrar o dyl.

Grammofonskivor med artister från Landskrona.

Stämböcker för manskvartett. Stämböcker och partitur för mässingssextett.

Visor och sångstycken, tryckt 1811, enbart text.

Katalog över diverse blåsinstrument 1935 från Ahlberg & Olsson.

Undervisningslitteratur:

Lärobok i orgelharmoniumspelning.

Svenska kyrkans koralmelodier och messa i sol-fa notation, 1868.

Psalmer vid allmänna läroverkets andaktsstunder. Med för ungdomen lämpligt Orgel-arr. 1894.

Bergström, Anna, Sångkurs för skolan, 3:e häftet. Tonträffningskurs enligt formelmetoden. B. 1913.

Cronhamn, J.P., Sånglära för skolan 1870.

Hagström, N. (sånglärare i Helsingborg), Sånglära för folkskolor och Allmänna läroverkets lägre klasser, 1:a kursen. Dito 2:a kursen, 1890.

Lundh, L. Aug., Lärobok i sång för skolan, senare kursen, 1881.

Norlén, W. (1826-1896), Sånger för folkskolan jemte tonträffningsövningar.

Rolle, Georg, Skolsångundervisningens didaktik och metodik, 1914.

Sefve, Vilh. (Wilhelm Svensson i Norrköping), Sångbok för folkskolan, 1893.

Westman, Eric G., Succéturneringen genom Sverige 1920, The Swedish choral club of Chicago, 1920.

Lidköping. Skaraborgs läns folk rörelsearkiv

Blom, Erik, Lidköping – Frireligiösa sånger, texter och noter från 1911-1958. Tryck och en del avskrifter.

Götene manskör – Handlingar 1940-2000, 1 vol.

Hasslösa sångkör – Handlingar 1935-2005.

Lidköpings manskör – Tilläggsaccession av handlingar 1913-1969.

Lidköpings spelmanslag – Handlingar 1978-2004, 11 vol. Innehåller noter, egna melodier, inspelningar, spelmansdräkt. Även arrangemang av Tofta-Jonas.

Svenska musikerförbundet avd. 39, Tidaholm – Handlingar 1940-tal, 1 vol.

Svenska musikerförbundet avd. 70, Tidaholm – Handlingar 1943-1965.

Svenska musikerförbundet avd. 100, Såtenäs – Handlingar 1939-1957, 1 vol.

Sångarbröderna – Manskvartett troligen verksam 1910-1913. Handlingar 1910-1913.

Sävere kyrko- och hembygdskör – Handlingar 1938-2004, 1 vol.

Vara konsertförening/Vara kammarkör – Tilläggsaccession av handlingar 1965-2003, 4 vol.

Vara manskör – Tilläggsaccession av handlingar 1930-2007, 19 vol.

Västergötlands sångarförbund – Tilläggsaccession av handlingar 1909-2004, 43 vol., bl.a. stäm-
mövningsband för manskör. Tillståndsbelagt.

Ljusdal. Ljusdalsbygdens museum

Nyttillkommet material i folkmusiksamlingen: Tidningsklipp, program 2008 från Delsbostämman.

Luleå. Folk rörelsernas arkiv i Norrbotten

SGU sångarförening – Protokoll, fotografi från uppvisning. 1926-1928.

Älvsby manskör – Protokoll, stadgar, repetitionsjournal, fotografier, klipp, tryckta noter och sångböcker. 1930-2003.

Lund. Skånes arkivförbund

Betelkyrkans musikförening i Kristianstad – Handlingar 1896-1944, 2 vol.

Borgare-Sångföreningen i Lund – Handlingar 1860-1893, 5 vol.

Gammaldansarnas riksförbund – Handlingar 1959-1996.

Gammaldansens vänner, Helsingborg – Handlingar 1951-1991.

Gammaldansens vänner, Höganäs – Handlingar 1952-1980.

Gammaldansföreningen Glädjen, Lund – Handlingar 1954-1980.

Hallandsdistriktet av Gammaldansarnas riksförbund – Handlingar 1966-1996.

Kristna järnvägsmannakören, KJK – Handlingar 1923-1981, 1 vol.

Lunds kammarmusiksällskap – Handlingar 1944-1976, 2 vol.

Malmö choklad- och konfektyrarbetares sångkör – Handlingar 1922.

Malmö folkdansgille av IOGT – Handlingar 1929-1944, 1 vol.

Nordvästra Skånes gammaldansdistrikt – Handlingar 1958-1983.

SGU-kören i Malmö – Handlingar 1912-1917, 1 vol.

Sjöbo folkdanslag – Handlingar 1979-1990, 1 vol.

Skånemetodisternas sångarförbund – Handlingar 1926-1980, 1 vol.

Smålandsdistriktet av Gammaldansarnas riksförbund – Handlingar 1962-2007.

Socialdemokratiska ungdomsklubbens (SDUK:s) sångkör, Höganäs – 1 vol. handlingar.

Svenska musikerförbundet, Skånes distrikt – Handlingar 1948-1952, 1 vol.

Västgötadistriktet av Gammaldansarnas riksförbund – Handlingar 1981-2007.

Västra Skånes missionskör – Handlingar 1926-1966, 1 vol.

Åhus baptistförsamling Ebenezers musikförening – Odaterade handlingar.

Lund. Skånes musiksamlingar, Folklivsarkivet

Kjellgren, Lennart – I Lennart Kjellgrens samling finns visböcker från tiden omkring sekelskiftet 1900. Därför tryck med regional anknytning.

Landskrona musiksällskap – Stor samling av noter för blåsorkester, huvudsakligen handskrifter gjorda på 1920-talet.

Övrigt

Dansuppteckningar. Traditionell folkmusik. Intervjuer, filmer och musikinspelningar med äldre informanter. 1970-1980-tal.

Malmö. Malmö stadsarkiv

Kvartettsångsällskapet Sångarcirkeln – Handlingar 1920-2004, 0,5 hm.

Malmö VB-förlag – Noter och sångtexter, 1901-1928. Ingår i Lennart Kjellgrens samling.

Operans vänner i Malmö, OVIS-kören – Handlingar 1988-2008, 0,4 hm.

Norrköping. Norrköpings stadsarkiv

Norrköpings symfoniorkester – Protokoll, korrespondens och kontrakt rörande dirigenter och solister, personalakter, tidningsklipp, ljudband. 1989-2003. Vissa handlingar sekretessbelagda eller upphovsrättsligt skyddade.

Orsa. Orsa kommuns bildarkiv

Digitalt bildarkiv med 775 träffar på ”musik”, ytterligare några hundra bilder manuellt sökbara i arkivet. Materialet avser tiden ca 1890 till nutid.

Sigtuna. Sigtunastiftelsens bibliotek och klipparkiv

Flyckt, Yngve – 20 klippböcker, merparten utgörs av Flyckts egna artiklar.

Skara. Stifts- och landsbiblioteket i Skara

Octo Puellae – Sångföreningen Octo Puellae (Åtta flickor) grundades 1977 för att även flickor i gymnasieskolan skulle kunna sjunga i kör. Sedvanliga föreningshandlingar fr.o.m. 1977 och framåt.

Skara. Västergötlands museum

Visböcker, 3 st., skrivna 1911-1912 under beväringstiden på Axvall.

CD-skivor, 4 st., med lokalhistoriskt dokumentationsmaterial med uppläsning av diverse händelser och personhistoria i Västergötland av Carl Erik Carlsson.

Skellefteå. Skellefteå museum

Forssell, Yngve – Dansbandsmusiker vars orkester hade stor framgång med ”Så gick det till när farfar var ung”. Arkivet innehåller kontrakt, tidningsklipp, fotografier, fonogram m.m. Omfattar tiden 1943-1991.

Stockholm. Kungliga biblioteket

Anderzon, Jon (1980-) regissör och Ulvaeus, Björn – Manuskript till musikalen Carin Daniels-dotter.

Drake, Birger – Ett brev till Carl Anton Axelsson 2004, kopia.

Ericson, Lars H. (1920-2007) direktör – Brevväxling med Birgit Nilsson.

Lindgren, Håkan (1971-) kompositör, klarinettist – Egna kompositioner, 14 småstycken.

Malmberg, Bertil (1889-1958) författare – Brev, manuskript, foton, musikalier.

Nilsson, Birgit (1918-2005) – Brev, kontrakt, fotografier, manuskript, dagboksanteckningar, noter, program, tryck, pressklipp, utmärkelser. 12 lådor, 14 hyllmeter.

Nordgren, Erik (1913-1992) kompositör, arrangör, orkesterledare – Arkivhandlingar, korrespondens, notsamling. Nordgren spelade altviolin. Han var musikchef vid Svensk filmindustri 1953-1967 då han anställdes som orkesterchef vid Sveriges Radio. Han ansvarade för musiken till många av Ingmar Bergmans filmer. (Avdelningen för audiovisuella medier.)

Södra teatern – Handlingar 1967-2001, ljud och bild samt övrig dokumentation. (Avdelningen för audiovisuella medier.)

Åstrand, Hans (1925-) – Manuskript, prosa, ett häfte.

63 Strindberg songs – Engelsk översättning av Anne-Charlotte Hanes Harvey, tonsatta av Gunnar Edander.

Stockholm. Sjöhistoriska museet

Walvkiewics, Viktor (-2001), Örnsköldsvik – Emigrantvisa nedskrivnen 1975. Finns även insjungen av hans dotter Marie Hesselgren. Walvkiewics var född i Leningrad och var sjöman under 1930- och 1940-talen.

Stockholm. Statens ljud- och bildarkiv

Se under Stockholm, Kungliga biblioteket, Avdelningen för audiovisuella medier

Stockholm. Statens musikbibliotek

Alfvén, Hugo – Mazurka, för piano, autograf.

Atterberg, Kurt – Minnesanteckningar, program, klipp, kommentarer till egna verk m.m. Tilläggsaccession.

Byström, Oscar – Verk i autograf samt forskningsmaterial rörande Byström.

Folkerheim, Folke – Arkivmaterial efter musikern Folkerheim, huvudsakligen restaurangmusiknoter.

Gaubier, Albert – Arkivmaterial efter dansaren Gaubier, bl.a. intervjuer för en tilltänkt biografi.

Larsson, Lars-Erik – Notbok i autograf. Tilläggsaccession.

Lundsten, Ralph – Tilläggsaccession innehållande brev, manuskript, affischer, fonogram, klipp, tryck, program, föremål samt en filmad intervju ”Meet Ralph Lundsten”. Även en stor samling fotografier.

Lundström, Gustaf – Verk i autograf samt tryckta ungdomsminnen.

Musikfrämjandet – Huvudbok 1944-1946.

Nielsen, Carl – Ett inkommande brev 1922 samt två fotografier som Nielsen skänkt till Emma och Olga Fürstenberg 1919.

Rudö, Gösta – Arkivhandlingar efter kapellmästaren Rudö, 1 vol.

Söderlund, Walle – Material med anknytning till Walle Söderlunds elevorkester och eleven Anders Sjödin som spelade dragspel i orkestern 1957-1961.

Södermanlands sångarförbund – Fotografi, stadgar, program m.m.

Tegnér, Alice – Tidigare okänt damkörsstycke i autograf.

Törnwall, Kurt – Autografer, tryck, pressklipp och foton.

Vadstena-Akademien – Handlingar rörande föreställningar, kurser och administration. Inspelningar, fotografier. 20 hyllmeter.

Kungl. Wendes artilleriregementes musikkår – Stämböcker till koralsatser.

Werle, Lars Johan – Handlingar, brev och musikalier. Tilläggsaccession.

Wideberg, Hilda – Arkivmaterial rörande Svenska Damkvartetten: Brev, dagböcker, fotografier, recensioner. 2 vol.

Wistedt, Sven – Kompositioner i autograf samt forskningsmaterial rörande Vogler.

Zackrisson, Majken, Vikingstad – Krönika över kantorssläkten Wiman, 2007.

Öström, Eva – Historik skriven 2007 rörande Mathilda ”Hilda” Wideberg-Lenander (1841-1927). Hon grundade ”Den svenska damkvartetten” 1870.

Övrigt

Korrespondens – sju brev från/till Jan-Olof Rudén, Ingmar Bengtsson och Hans Eppstein.
Tidningsexcerpter rörande fransk och engelsk musik i Sverige under 1900-talet.

Stockholm. Stockholms stadsarkiv

Två handskrivna dansböcker från 1790-talet, musik samt dansbeskrivningar. Tillgängliga som elektronisk resurs på www.stockholmskallan.se.

Stockholm. Svenska Filminstitutet

Denning, Doreen (1928-2007) skådespelerska, dubbningsregissör – Arkiv innehållande noter, manusanteckningar m.m. Denning jobbade med de svenska rösterna till Disney-filmer samt en del Astrid Lindgren. Se vidare www.svenskfilmdatabas.se.

Stockholm. Svenskt marscharkiv

Arkivet saknar f.n. egna lokaler och materialet är därmed svårtillgängligt. Förfrågningar om bestånden kan dock göras till bosandberg@bredband.net. Endast obetydliga förvärv av handskrifter har skett under senare år. En hel del litteratur finns och kommer att överföras till Militärmusiksamfundet i Stockholm. En del av musikalierna, det finns både tryck och handskrifter/autografer, har varit oordnade. Detta är nu åtgärdat och ett sökregister håller på att utarbetas. Det rör sig om ca 600 nummer, partitur, stämmaterial, pianonoter och enstaka stämmor. Huvudsakligen är det fråga om tryckt musik eller fotokopior. Samlingarna innehåller också fotografier liksom några enskilda arkiv efter militärmusiker.

Stockholm. Svenskt visarkiv

Böcker, Ingemar (1934-2007), jazzmusiker och kompositör – Musikkritik, noter, transkriptioner, fonogram.

Gelotte, Wilhelm (1859-1950), fiolspelman – Repertoarböcker, kompositioner.

Molthon, Gunnar (1909-2006), dragspelar – Molthon var fältartist, dansmusiker och hade egen orkester. Egna verk och tryckta noter, klipp, tidskrifter, inspelningar.

Nahlbom, Stig (f. 1933), dragspelar, kompositör – Fotografier, klipp, fonogram.

Nyberg, Anders (1902-1987), radioaffärsföreståndare och ljudtekniker vid Furuviksparken, där han gjorde privatupptagningar av ljud med lokala och tillresta förmågor, bl.a. Jussi Björling – Lackskivor, rullband.

Ramel, Povel (1922-2007), populärmusikartist, kompositör – Nottryck m.m.

Statens kulturråd – Deposition av ansökningshandlingar, med ljudbilagor, för fonogramstöd (1984-1996) och stöd till fria grupper (1990-2005).

Svan, Peder (1935-2007), lutsångare, kompositör – Diverse material.

Övrigt

Vis- och låtregistret finns nu som digital resurs. Likaså finns via visarkivets hemsida www.visarkiv.se möjlighet att ta del av Folkmusikkommissionens notsamling och Musikmuseets spelmansböcker.

Stockholm. Sveriges Teatermuseum

Folkoperan – Klipp.

Malmö opera och musikteater – Program och affischer.

Albert Ranfts samling – Musikalier och manuskript.

Säffleoperan – Klipp och affischer.

Söderström, Conny – Arkivmaterial 1925-1972.

Söderström, Gunilla – Arkivmaterial 1943-2004.

Söderström, Leif – Arkivmaterial 1938-1994.

Stockholm. TAM-Arkiv

Malm, Axel – Festmarsch vid Svenska industritjänstemannaförbundets 25-årsjubileum 1945. Tryck.

Svenska danspedagogförbundet – Arkivhandlingar, videor och kassetter. 3,5 hyllmeter handlingar, 1939-2002.

Tomelilla. Tomelilla jazzarkiv

Stora samlingar jazzmusik på olika ljudbärare, vanligast är LP-skivor.

I arkivet finns både samlingar efter enskilda personer och samlingar med olika tema, såsom Ellington, Armstrong, svensk och dansk jazz, svensk revy, Hasse & Tage eller Povel Ramel.

Umeå. Folkrörelsearkivet i Västerbotten

Kammarkören Sångkraft – Protokoll, verksamhetsberättelser, räkenskaper. 1979-2002.

Kören Chorall – 50-årshistorik.

Skellefteå kammarkör – Protokoll, program, affischer m.m. 2006-2007.

Skellefteå musikkår – Protokoll, räkenskaper, foton m.m. 1987-1996.

Vännäs musik- och teaterförening – Protokoll 1987-2005.

Uppsala. Folkrörelsearkivet för Uppsala län

Aroskören, tidigare Uppsala socialdemokratiska kvinnoklubbs sångkör resp. Uppsala damkör – Handlingar 1938-1974.

Baptistförsamlingen Korskyrkan Uppsala – Sångböcker och noter 1907-1971, spridda år.

Dragspelsklubb Ottarsbälgarna, Vendel – Handlingar 1983-1999, 1 vol.

Enköpings Baptistförsamlings Betaniakör – Handlingar 1926-1950, 1 vol.

Enköpings Missionsförsamlings Sångkör – Handlingar 1929-1968, 1 vol.

Frälsningsarmén Enköping – Notböcker u.å., 7 band.

Frälsningsarmén Uppsala, Ungdomssträngmusikkåren – Sångtexter 1940-1949, 1 band.

Frälsningsarmén Östhammar – Notböcker 1906, 6 band.

Fyriskören – Handlingar 1951-2001, 1 vol.

IOGT-NTO Arvid August Afzelius 187, Enköping – Nothäften, 2 vol.

IOGT-NTO Framåt 2311, Stavby – Notböcker för blåsorkester u. å., 3 band.

IOGT-NTO Svea 1575, Uppsala – Sångböcker 1954, 1961, 2 band.

IOGT-NTO Uplands Banér 751, Vattholma – Noter u. å., 4 band.

IOGT Valö Framtid 1726, Valö – Musikkårens handskrivna noter (1890-tal), 4 band.

LO Sektion Uppsala – Handlingar rörande musikarrangemang 1952-1955.

Musikerförbundet Uppsala – Handlingar 1909-1966, 1 vol.

Musikforum Uppsala – Handlingar 1977-1987, 1 vol.

Skokloster Gille – Noter och förteckning över uppländska spelmän 1930.

Sällskapet Hjälpssamheten, Uppsala – Sånger, noter, 1943-1964.

Söderfors Missionsförsamlings körförening – Handlingar 1923-1958, 1 vol.

Tegelsmora Missionsförsamlings sångkör – Handlingar 1945-1977.

Upplands skolsångarförbund – Handlingar 1951-1981, 1 vol.

Uppsala läns bildningsförbund – Handlingar från musikutskottet fr.o.m. 1953. Handlingar rörande Musik i Uppland 1976-1985. Förteckningar över noter u. å., videofilmer m. m.

Uppsala musikdramatiska studio – Stadgar 1980.

Uppsala musikskolas paradorkesters förening – Stadgar u. å., historik 1999.

Uppsala musikskolas ungdomsorkesterförening – Stadgar 1977.

Övrigt

Inspelningar finns i följande arkiv:

ABF Skutskär

Arbetarrörelsens historieförening

Folkrörelsearkivet för Uppsala län
Skokloster Gille
Sven Eriksson, Bälinge
Upplands sångarförbund
Uppsala läns bildningsförbund

Affischer ingår i följande arkiv:

ABF Skutskär, 1945
ABF Uppsala, 1950-tal
Aftontidningen och arbetarorganisationerna i Uppsala, ”Ungdom med ton”, 1950-tal
CUF Uppsala län, ”Musikfestival”, 1980-tal
Dragspelsklubb Ottarsbälgarna, Vendel, 1980-tal
Folkets park, Enköping, 1930-1950-tal
Kulturarbetarcentrum Uppsala, 1970-1980-tal
Musikforum Uppsala, 1970-1990-tal.
Roslagens sång- och musiksällskap, 1941.
Skutskärs manskör, 1940, u.å.
Söderfors manskör, 1940-1950-tal
Upplands musikkörförbund, 1945
Upplands skolsångarförbund, 1977
Upplands sångarförbund, 1950, u.å.
Uppsala arbetarinstitut, 1920-1950-tal
Uppsala folkmusikförening, 1980-1990-tal
Uppsala ungdomsring, 1950-1970-tal

Fotografier söks i folkrörelsearkivets bilddatabas där det finns ca 1500 bilder med musikmotiv, varav ca 200 porträtt och drygt 500 grupporträtt. De härstammar från ca 650 st olika arkivbildare.

Uppsala. Upplandsmuseet

Andersson, C.B. – Porträttfotografi. Andersson var musikdirektör vid Kungl. Upplands infanteriregemente 1903-1927.

Bergström, C.A. – Kungliga Upplands infanteriregementes marsch. Även porträttfotografi; Bergström var musikdirektör vid Kungl. Upplands infanteriregemente år 1890-1903.

Pettersson, Wilhelm – Akvareller. Pettersson var musikfanjunkare och medlem av Upplands regementes musikkår 1905-1931.

Tallroth, Ivar, spelman – Träskulptur 1950 föreställande dragspelaren Gustaf Vennberg vilken var arbetare på jästfabriken i Uppsala. Hans dragspel finns bevarat i museet.

Upplands infanteriregementes musikkår – Fotografi 1896.

Upplands regementes musikkår – Fotografier 1903, 1908, 1925, 1948, 1955, 1957 samt u.å.
Dessutom fotografier av musikkårens ledare.

Varberg. Folkrörelsernas arkiv i norra Halland

Hallands spelmansförbund – Handlingar 1905-2008, 21 vol.

Norra Hallands körsällskap – Handlingar 1933-1990, 3 vol.

Övrigt

Bildarkiv med bl.a. bilder från musiktillställningar hos PRO i Onsala. Bland musikerna märks kören Flottans män, Jeja Sundström och Ole Moe.

Varberg. Läns museet Varberg

Bengtsson, Maria (1901-1990), Varberg – Intervju med Maria Bengtsson som var intresserad av sång och körmusik.

Ehn, Alfred (1849-1940), Värö – Organist på Värö, tidigare musik- och pianolärare i Varberg. Övningar för pianoundervisning samt diverse nothäften, mestadels för piano.

Kustsanatoriet Apelviken – I arkivet ingår vistexter.

Malm, Axel – Utställningsmarsch, 1904.

Salomonsson, Karl (1885-1964), Vinberg – Intervju där Salomonsson spelar och berättar om träskofiolen.

Släkten Agrell – I detta släktarkiv, som omfattar tiden 1830-1992, ingår en bok märkt ”Legender och visor från Warbergssorten. Poetiskt album af Gustaf Agrell”, u.å.

Övrigt

Bildarkiv med musikbilder såsom underhållning med grupperna Ars Ultima, Jan dårt samt kör-sång, 2007-2008.

Äldre bilder från 1900-talets början av musikensembler, kören Kvartettsällskapet samt syskonkören Runevad.

Affischer med musikanknytning, 71 st., ingår i Göteborgskonstnären Mona Johanssons affischsamling som hon började bygga upp efter krigsslutet.

Västervik. Vissamlingarna

Vissamlingarnas arkiv startade sin verksamhet 2003 och är inriktad på den traditionella trubadurvisan, 1900-talets visartister och den moderna visan från Bellman via Taube och Vreeswijk till dagens många visartister. Vissamlingarnas arkiv dokumenterar den samtida visan och dess artister, kompositörer och textförfattare samt samlar in, bevarar och tillgängliggör detta material. I arkivets samlingar finns även svensk schlager samt en del folkligt vismaterial, främst från Tjustbygden. Vidare finns ett klipparkiv med inriktning på modern litterär visa sedan 2004.

Andersson, Annie – Visor, rim och ramsor upptecknade på dialekt främst i Dalhems s:n, Kalmar län.

Andersson, Bengt, musiklärare, Västervik – ”Ballroom-musik”, ca 1900-1940. Arr. för salongsorkester, även blås och slagverk, 600 nr. Särskild förteckning har upprättats.

Andersson, Gunnar, musikskolerektor, Västervik – Vykort: ”Västervikskvintetten” (verksam inom Pingströrelsen ca 1955-1957) samt inspelning.

Björk, Torgny, vissångare och kompositör, Färjestaden – Fotografi: Fredrik Åkare (eg. Nils Gustafsson 1910-1982) sjunger till Björks gitarrackompanjemang, 1970-tal.

Cnattingius, Eva & och Ann-Charlotte Mikaelsson (f. Cnattingius) – Handskriven notbok: Barnsång med text av Ester Callersten (1902-1993) och musik av Birger Arwidson (1884-1940).

Damkören Pro Musica, Stockholm – Noter, repertoarlistor, fotografier, korrespondens. 1940-1970.

Eriksson, Sölve, rektor, Västervik – Musikkritik, vistryck, noter, diskografier, fonogram. Manus till radioprogram ”Sölves samlade skivor” 1985-1995.

Frosterud Jägerhorn, Åsa, konstnär, Västervik – Klippsamling i kopior 1963-1978, främst rörande Lars ”Frosse” Frosterud och VisFestivalen i Västervik.

Gustafsson, Christina, Gunnebo – Färgfotografi samt inspelning av Västerviksgruppen Four Men Singers, ca 1965.

Hansson, Claes-Georg, sångare, Västervik – Handskrivna notböcker från Epworthföreningen i Oskarshamn.

Hjorteds hembygdsförening – Deposition av noter efter kantorn och fotografen Karl L. Berner (1860-1923), Hjorted.

Karlberg, Gunnel, konsul, Västervik – Delar av skivsamling efter Hootenanny singersmedlemmen Johan Karlberg (1943-1992) samt klippsamling i kopia (1963-69, 1976).

Karlsson, Elna (1893-1986), författarinna (signaturen E. K.) verksam inom Östra Smålands Missionsförening – Versböcker 1916-1975 samt avskriftsböcker 1917-1924 och senare. Beträk-telsebok i original. Fotografier.

Larsson, Bertil ”Concan” (1931-2007), orkesttermusiker, Västervik – Klippsamling i kopior om Larssons verksamhet respektive jazzklubben Club Spisa.

Magnusson, Anna-Karin ”Kisa”, sångerska (1949-2003) – Klippsamling i kopior.

NILA Studio, Överum – Fonogram, fotografier, trycksaker.

Pettersson, Maria, fotograf, Söderköping – Fotocollage från Viscaféer. 2008.

Schwarz, Hansi & VisFestivalen AB, Västervik resp. Lund – Böcker, affischer, biljetter, programblad och reklammaterial. Demoinspelningar 1998-2007 samt klippsamling i kopior 1970-74, 1977-95.

Sjöblom, Alice "Babs" – Klippsamling i kopia; original i Svenskt visarkiv.

Svensson, Hans, mäklare, Västervik – Klippsamling kring Västerviksgruppen Folktune Singers 1965-1967 samt affisch.

Svensson-Åhlin, Kerstin, keramiker, Västervik – Fotoförstoring av Västerviks orkesterförening.

Säll, Per, Västervik – Edisonfonograf ca 1905. Fonograf-tratten märkt med en krona och därunder "Västerviks Stads folkskolor". Två kommersiellt utgivna fonografcylindrar.

Åsberg, Rolf, kulturredaktör, Västervik (1926-2006) – Klippsamling samt musiklitteratur.

Övrigt

Nya dokumentationsintervjuer har tillkommit: Barbara Helsingius, Elisabet Hermodsson, Christina Kjellsson, Sven-Bertil Taube, Finn Zetterholm och Jan Hammarlund.

Dokumentation av traditionsbärare i Tjustbygden, framförallt äldre vissjungande Västerviksbor. Handskrivna visböcker, företrädesvis från Tjustbygden, ca 1900-1950.

Västerås. Västerås stadsarkiv

Glaserska samlingen – Glaser, W.W., Scenmusik till Storklas och Lillklas av Gustaf af Geijerstam; skisser, renskrift, noter och manus. Samlingen blir offentlig år 2015.

Växjö. Svenska emigrantinstitutet

Arkiven efter American Union of Swedish Singers har ordnats med hjälp från Svenska emigrantinstitutet i Växjö och innehåller flera svenskamerikanska körer i Chicago. Arkiven finns nu vid North Park i Chicago. Dessutom finns där en stor samling noter med många egna arrangemang samt inspelningar.

Örebro. Arkivcentrum Örebro län

Backup Production – Handlingar 1993-2006. Manuskript till "Århundradets schlager", radio-programmet Fransson med skivor från 78-varvsepoken m.fl. ljudupptagningar. 4 hyllmeter. Programmet Backup sändes i Radio Örebro 1990-2003.

Förbundet Örebro läns kristliga musikkföreningar – Bildades 1947. Handlingar 1951-1961 samt u.å.

Föreningen Änglavakt och barnarbete – Handlingar 1982-1987, bl.a. ingår handlingar rörande jubileumskonsert 1987.

Herousamlingen – Karl-Thore Herou började under 1940-talet att samla fotografier på världsberömda musikartister. Han och hans hustru Ingrid har under flera decennier haft kontakt med operahus, konsertbyråer och musikartister världen över. Detta brinnande musikintresse har också resulterat i ett lexikon med fakta om tusentals sångare, dirigenter och instrumentalister. I samlingen ingår ett handskrivet musiklexikon, korrespondens 1942-1993, fotografier, program, klipp m.m.

Järnvägsmännens sång- och musikförening, Örebro – Kassabok 1913-1917.

Järnvägsmännens sångargille, Örebro – Bildades 1925. Handlingar 1930-2001 inkl. fotografier och noter.

Skanebo, Curt f. 1931, f.d. rekvisitör på Länsteatern i Örebro – I arkivet ingår teatermanuskript, teaterforskning, fotografier av musikartister, teater-, revy- och konsertprogram 1953-2000, noter, affischer, föremål m.m. Fem hyllmeter.

Svenska järnvägsmännens sångarförbund – Handlingar 1943-1990.

Syncopation club, Örebro – Protokoll och räkenskaper 1936-1939. Här i även Basin Street Club, Musikernas jassklubb och Världens minsta jassklubb [sic].

Teknis gosskör – Pressklipp 2006.

Örebro fiolbyggareklubb – Handlingar 1953-2007.

Örebro's förenade manskörer – Protokoll, stadgar m.m. 1963-1970.

Örebro's orkesterstiftelse – Protokoll 1970.

Örebro. Örebro stadsarkiv

Örebro konserthus – Affischer 1932-2006.

Danmark. Köpenhamn. Det kongelige bibliotek

Bournonville, Helene – Stambok med inskrifter av bl.a. Jenny Lind och Fredrika Bremer. Finns som digital resurs.

Stenhammar, Wilhelm – Vindarnas klagan och vågornas sång ur Ett drömspel av August Strindberg. Komponerad 1916. Deklamation med orkester. Avskrift av Leif Bratt 1929. Med tillhörande program från Folkescenens Strindbergsafton i Tivolis konsertsal 19 mars 1929.

MÅLAREN ALBERTUS PICTOR – ETT 500-ÅRSMINNE

Av Ingebjørg Barth Magnus¹

LIV

Albertus Pictor är den förste av de svenska medeltida kyrkomålarna som höjer sig ur anonymitetens dunkel och om vilken man genom offentliga handlingar känner till olika levnadsdata. Han var av tysk härkomst och kallade sig ibland Albertus Ymmenhusen². Man har därför velat se staden Immenhausen i Hessen, strax norr om Kassel, som hans födelseort. Detta är emellertid ett mycket osäkert antagande, eftersom det under medeltiden fanns flera tyska städer med detta namn. (Svanberg 2009:11.)

Hans levnadstid bör ha infallit mellan ca 1440 och 1509. Vilket år han föddes är okänt, men efter 1509 finns han inte längre i skattelängderna – något som tyder på att detta var hans dödsår. Han dog m.a.o. för precis 500 år sedan – samma år, för övrigt, som en annan tysk konstnär verksam i Sverige, nämligen den med Albertus Pictor jämnårige Bernt Notke från Lübeck, berömd för S:t Göransgruppen (invigd 1489) i Stockholms Storkyrka.

Första gången Albertus Pictor omtalas som målare är 1465, i Arboga stads tänkebok. Han fick då "burskap", dvs. upptogs som borgare i staden. Detta tyder på att han redan då har varit fullt utlärd mästare, eftersom detta var ett krav för att en hantverkare skulle få borgerskap. (Svanberg 2009:12.) Som Stockholmsborgare omnämns han första gången 1473, då han gifte sig med Johan målares änka och övertog hans verkstad. Han fick många gesäller och verkstaden blev efterhand mycket stor. Kring 1500 var han en av Stockholms största skattebetalare. Han ägde två hus vid Norre Port, nära nuvarande Mynttorget.

Albertus Pictor verkade främst i Södermanland, Västmanland och västra Uppland, huvudsakligen mellan 1465 och 1500. Över 30 kända målarsviter finns av hans hand, de flesta från 1480-talet, som markerade höjdpunkten i hans produktion. Fyra valv har aldrig varit överkalkade (Floda, Härkeberga, Härnevi, Täby), och i följande nio kyrkor har hans signatur bevarats: Lid (Södermanland), Nederluleå (Norrbotten), Västmanlandskyrkorna i Kumla och Sala, Upplandskyrkorna i Ed, Husby-Sjutolft, Kalmar och Sollentuna samt Helga Trefaldighetskyrkan i Uppsala.

Albertus Pictor var samtida med Jacob Ulvsson, som han har avbildat i Yttergran, och med Sten Sture, på vilken han syftar i följande inskrift i Kalmar kyrka: "Freden blomstrar i Sverige då Herr Sten regerar". Han var en mångsidig person som förutom att dekorera kyrkor även målade altarskåpsfigurer och broderade korkåpor och mässhakar. Inte utan orsak benämndes han "perlestickare"; från hans stora ateljé i Stockholm finns flera bevarade textilier med utsökta broderier, bl.a. en mässhake med Madonnan och barnet i Uppsala domkyrka.

Därtill var han musikalisk. Det finns belägg för att han inte endast målade utan också spelade i kyrkor. Han har till och med mottagit lön, 4 solidi, för spel vid en begravningsmessa, vilket framgår av en notis från juni 1509 som berättar att han "lechte i vara begengilse messa" (ur Helga Lekamens gilles handlingar).

Gillet hade ett eget kor i Stockholms Storkyrka, *Själakoret*, där det fanns en orgel – enligt Jan Öberg troligen av mindre typ. Möjligen är det denna Albertus Pictor har spelat på. Ingen nedtecknad svensk musik från denna tid är bevarad, men i Tyskland finns en stor samling orgelmusik bevarad av både sakralt och profant slag, *Buxheimer Orgelbuch*. Denna har förmodligen

1 Ingebjørg Barth Magnus är konst- och musikvetare och tidigare arkivarie vid Statens musikbibliotek.

2 Namnet "Albertus Ymmenhusen" kan läsas bl.a. i Sollentuna kyrka (Uppland) och på ett nyframtaget språkband i Sala kyrka (Västmanland).

nedtecknats kring 1470 i München, där tonsättaren Konrad Paumann (1430–1473) var hovorganist. Rimligen har den musik den tyskfödde Albertus Pictor spelade i begravningsmässan varit av liknande slag. (Öberg 2007:183 f.)

För att kunna följa med i liturgin bör Albertus Pictor ha haft någon kännedom om både latin och notläsning, och orgelspelets grunder har han troligen lärt sig redan i ungdomen. Möjligen har han sedan haft tillfälle att öva i de många kyrkorna han målade i. Intressant är Öbergs tanke att Albertus Pictor, som bruket var bland tidens organister, kan ha underhållit sitt musicerande på klavikord. Som en av Stockholms största skattebetalare bör han ha haft råd att skaffa sig ett sådant instrument. (Öberg 2007:183 f.)

Notisen i Helga Lekamens gille från sommaren 1509 om spelet i begravningsmässan är det sista vi hör om Albertus Pictor. Förmodligen har han avlidit senare under året.

MÅLNINGARNAS STIL OCH INSPIRATIONSKÄLLOR

I ungdomstiden³ var Albertus Pictor starkt påverkad av *den sköna stilen*, som dominerade i Europa under 1400-talets första hälft, och har förmodligen inspirerats av modern tysk grafik, framför allt de utsökta kopparsticken man finner hos Meister E.S.⁴. Hans tidiga stil, under den så kallade Sörmlandsperioden på 1460-talet, utmärker sig genom elegant tecknade figurer, plasticitet och skuggningar. På ribbvalven i kyrkorna från denna tidiga period slingrar sig i energiska rörelser plastiska växtrankor med invävda, dröleri-inspirerade människor och djur (fig. 1) som tillsammans med schablonmönster, ett nytt inslag i måleriet, fyller ytorna och täcker bakgrunden (Lindgren 1986:120).

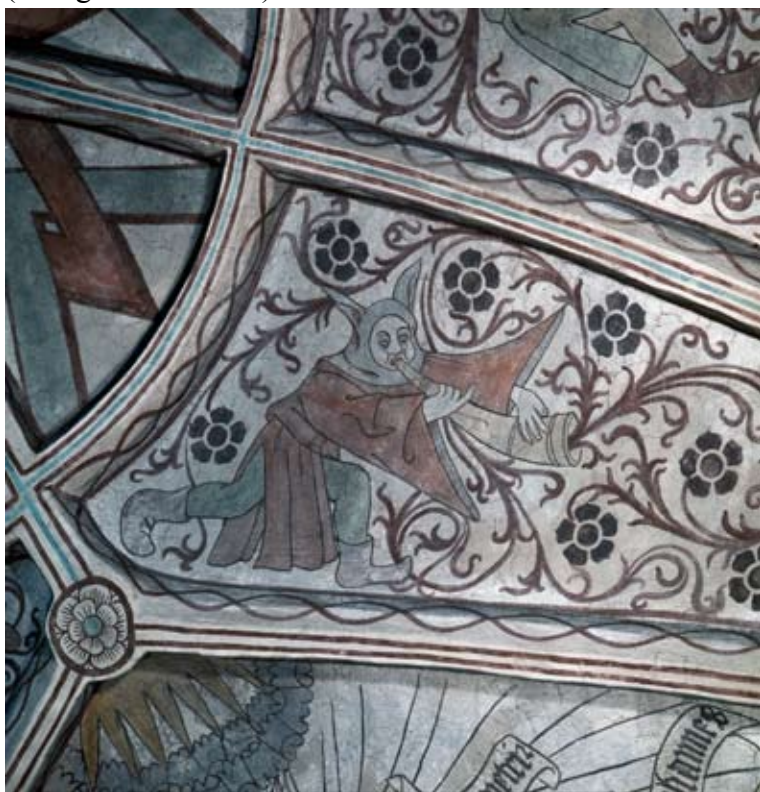

Fig. 1. Rankomslingrad drölerifigur med horn i Sörmlandsperiodens sirliga stil. Kalmålning från 1463 av Albertus Pictor och hans verkstad. Vadsbro kyrka, Södermanland. Foto: Statens musikbibliotek, Stockholm.

3 Om Albertus Pictors förhållande till "Peter" i den så kallade Sörmlandsperioden se Warmenius 1991:1 ff. och Helenius-Öberg 1992:19 ff.

4 Meister E.S. (ca 1420–1467) var den störste av de tyska kopparstickarna. Hans stil utmärker sig för sirlighet och elegans, klara konturer och avgränsade plastiska ytor. Från honom härstammar flera hundra grafiska blad, bl.a. en handbok i bildkonst och ornamentik. Hans kopparstick spreds över hela Väst- och Nordeuropa och var mycket utbredda bland uppsvenska bildkonstnärer. De fick därigenom stort inflytande på den uppsvenska kyrkonkonsten, såväl monumentalmåleri som målningar på altarskåp. (Cornell 1981:13–18.)

Vid mitten av 1480-talet inträffar emellertid en stiländring. Från den tidigare eleganta, sirliga stilen närmar han sig ett enklare, folkligare och mer realistiskt framställningssätt. De ytmäsiga schablonblommorna täcker fortfarande bakgrunden omväxlande med plastiska rankor, men ornamentiken förenklas och blir kraftfullare och tyngre än i de tidiga målningarna. Tyngd, volym och djup blir viktiga ingredienser i hans måleri, och det äldre, huvudsakligen dekorativa målningssättet utvecklas mot en av frodig berättarglädje inspirerad bildkonst.

Till glansperioden på 1480-talet i Albertus Pictors rika produktion hör målningarna i Upplandskyrkorna Husby-Sjutolft (ca 1480), Vänge (1480-talet), Kalmar (1485) och Ed (1487) samt Kumla i Västmanland (1482). De sirliga och eleganta gestalterna i t.ex. Husby-Sjutolfts *David's triumf* präglas av den sköna stilen (bild i Barth Magnus & Kjellström 1993:155). Men i samma kyrka, i *Bebådelsen för herdarna* (fig. 10, se sidan 31), framställs realistiskt och humoristiskt herdar och djur dansande i burlesk glädjeyra sida vid sida med den graciöst gestaltade, knäfallande Maria. Även i Härnevi (Uppland) finner man olika stilar i samma kyrka. Här kommer den sköna stilen till uttryck i andaktsmotiv som *Marie kröning* (fig. 5 a och b, se sidan 27), medan de vardagliga scenerna och drölerierna framställs i en robust och folklig stil (fig. 8, 9, se sidan 30). Möjligen har Albertus Pictor förbehållit en förfinad stil till de heliga motiven och använt sig av en grövre stil till vardagsscenerna. En annan och kanske rimligare förklaring är att det är flera olika målare ur den stora verkstaden som har utformat de skilda motiven och därmed åstadkommit dessa stilistiska variationer. Samma förklaring gäller också kvaliteten, som kan variera åtskilligt i Albertus Pictors kyrkor även om stilen är enhetlig: Albertus Pictor hade talrika gesäller och arbetade kanske i flera kyrkor samtidigt under flera år. Det är därför omöjligt att försöka skilja mästarens eget arbete från mer eller mindre erfarna gesällers verk. Själv har han förmodligen ansvarat för helheten och möjligen viktigare detaljer som t.ex. ansikten, medan resten har överlåtits till gesällerna.

Realismen är genomgående i Härkeberga, Se t.ex. de dansande bönderna med grova, nästan karikerade ansiktsuttryck i *Dansen kring guldkalven* (fig. 2).

Fig. 2. Burlesk dans kring guldkalven till en säckpipas gälla toner. Valvmålning från 1480-talet av Albertus Pictor och hans verkstad. Härkeberga kyrka, Uppland. Foto: Statens musikbibliotek, Stockholm.

I samma kyrka finns också fyra musicerande lekare i kyrkans västvalv, placerade i var sitt väderstreck (fig. 3, 4. De två andra, en fiddlespelare och en lurblåsare, avbildas i Barth Magnus & Kjellström 1993:174.).

De är levande och humoristiskt framställda; kanske har den musikaliska Albertus Pictor här på ett skämtsamt sätt velat avbilda några av sina musikerkolleger (Jan Svanberg muntl. maj

Fig. 3. Lekare med rommelpott. Lägg märke till de två lekarnas fint utformade ansikten det burleska motivet till trots. Målning från 1480-talet i västvalvet av Albertus Pictor och hans verkstad, Härkeberga kyrka, Uppland. Foto: Statens musikbibliotek, Stockholm.

Fig. 4. Lekare med luta. Målning från 1480-talet i västvalvet av Albertus Pictor och hans verkstad, Härkeberga kyrka, Uppland. Foto: Statens musikbibliotek, Stockholm.

2009). Andra tolkningar saknas inte; både Bengt Ingmar Kilström (1968:50–55) och Eva Helenius (2007:72) lägger symboliska aspekter på de musicerande lekarna och läser in olika synder i deras förehavanden.

Figurerna i Albertus Pictors senare målningar är alltså kraftfulla och robusta men med känsligt tecknade ansikten, fulla av liv och uttryck (se t.ex. fig. 3, 4, 5 a och b). Detta åstadkommer han genom att använda sig av lasyrer i olika nyanser och modellera fram ansiktena med skuggor och dagrar.

Hans ornamentik är omväxlande och livfull och anpassar sig elegant efter kyrkorummets arkitektur. Färgerna han använde sig av var klara. I dag har de gula och blå färgerna blekts, medan den röda blymönjan har svartnat; detta är extra påtagligt i figurernas ursprungligt vackert rosiga kinder, som numera är dystert grånade. Den dyrare röda cinnobern är däremot välbevarad.

För bildkompositionen i de senare målningarna – och i synnerhet alla texter – har *Biblia pauperum*⁵ haft stor betydelse, framför allt den 40-bladiga blockboken från 1460-talet. Albertus Pictor använde bildbibeln främst som ikonografisk källa och hämtade här motiv och material till sina bibelframställningar, främst till de gammaltestamentliga scenerna. Bland ytterligare grafik som han har inspirerats av märks *Ars moriendi* 'Konsten att dö', en annan av 1400-talets blockböcker, och kopparsticken hos *Husboksmästaren*⁶, som med sitt sinne för det folkliga, enkla och realistiska har betytt mycket för hans senare stilutveckling.

Albertus Pictor hämtade alltså inspiration och idéer från stilmässigt skilda håll men var mycket självständig i förhållande till sina förlagor, plockade t.ex. ut detaljer och använde i skilda sammanhang och smälte om allt till en enhetlig egen stil. Han har t.ex. handskats ganska fritt med *Biblia pauperum*s tre olika bildscener, använder i regel endast en prototyp från Gamla testamentet och hämtar ibland material och inspiration till de nytestamentliga scenerna från andra källor. T.ex. tar han avstånd från *Biblia pauperum*s ålderdomliga framställning av *Jesu födelse*, där Maria framställs som en jordisk sängliggande kvinna, och föredrar den variant som visar Maria knäböjande och tillbedjande, en framställning som blev vanlig under 1400-talets början och ytterst härledd från Den heliga Birgittas uppenbarelser (Cornell 1981:24). Även de gammaltestamentliga scenerna hanterar Albertus Pictor ganska självständigt, förenklar, omgrupperar och anpassar dem på olika sätt till kyrkorummets valv och svicklar. Under sina senare år föredrog han ofta egna kompositioner framför *Biblia pauperum*s framställningar.

BILDPROGRAM

Kyrkorummets målningar har rimligen tillkommit i anslutning till valvslagningen. Därmed har man kunnat använda sig av samma byggnadsställningar. Tillvägagångssättet vid själva målandet följde ett visst mönster: Först ritades konturerna upp med kol. Därefter färglades bilderna och till sist målades språkband, schabloner och ornamentik.

Vid utsmyckningen av kyrkorummet organiserar Albertus Pictor sitt bildförråd i överordnade och underordnade motiv, där de underordnade motiven förstärker de överordnade och tillsammans med dem bildar en helhet som uttrycker kyrkorummets religiösa program. De överordnade motiven är placerade på kyrkorummets viktigaste platser, framför allt i korets östra valvkappa

5 *Biblia pauperum* 'De fattigas bibel' är namnet på en bibel som i bilder återger Kristi liv. Varje scen flankeras av två gammaltestamentliga scener, *prototyper*, som anses förebåda den nytestamentliga scenen. *Biblia pauperum* har troligen sammanställts någon gång på 1200-talet och har mångfaldigats genom ett stort antal handskrifter. Sin största spridning fick den emellertid genom olika träsnittsutgåvor från 1400-talet, så kallade blockböcker, d.v.s. böcker sammanfogade av blad som tryckts med hela träsnittsstockar. Den äldsta av träsnittsutgåvorna, den så kallade *40-bladiga utgåvan*, härstammar från 1460-talets första hälft och utgör grundvalen för en senare utgåva från 1470-talet, den *50-bladiga utgåvan* (Cornell 1925:180 f.). Träsnittsutgåvorna har haft enorm betydelse som förlagor och inspirationskällor för det uppsvenska kyrkomåleriet på 1400- och 1500-talen.

6 *Husboksmästaren* var elev av Meister E.S. och en annan av de stora tyska kopparstickarna. Hans verk kännetecknas av en grov, förenklad stil och utmärks av realism och vardagsscener. Människoskildringen är enkel men med karaktärsfulla porträtt.

men även i östra kappan i övriga travéer, särskilt långhusets första travé över triumfkrucifixet. Det fanns en viss enhetlighet i motivens placering; så målades Jesu barndom och olika Mariamotiv i koret, medan passionshistorien hade sin plats på långhusets väggar. I väster brukade Yttersta domen placeras, medan man finner varnande motiv, djävlar och demoner i vapenhuset.

Med det under senmedeltiden växande intresset för Frälsarens moder, Förbedjerskan, hennes liv och historia – ökar också alla motiv med anknytning till Maria (Nilsén 1986:378). Ett omhuldat motiv hos Albertus Pictor är *Marie kröning*. Motivet omges vanligen av änglar, ibland musicerande. Motivet förekommer emellertid utan musikinstrument i många kyrkor, och även *Biblia pauperum* saknar musicerande änglar. Desto mer intressant är det att Albertus Pictor i ett flertal kyrkor, bl.a. Almunge, Härnevi och Stavby har lagt till änglar med musikinstrument – i Härnevi inte mindre än fyra – luta, fiddla, triangel och portativ (fig. 5 a och b).

Fig. 5 a. Del av Marie kröning med fyra musicerande änglar. Här visas motivets vänstra sida med en lutspelande ängel vid Marias sida. Ovanför lutan ses en ängel med triangel. Valvmålning från ca 1485 av Albertus Pictor och hans verkstad. Härnevi kyrka, Uppland. Foto: Statens musikbibliotek, Stockholm.

Fig. 5 b. Högra delen av Marie kröning: änglar med fiddla och portativ. Valvmålning från ca 1485 av Albertus Pictor och hans verkstad. Härnevi kyrka, Uppland. Foto: Statens musikbibliotek, Stockholm.

Kristi lidande var ett annat centralt tema under medeltidens sista skede. *Nådastolen* är en treenighetsbild där Gud Fader håller den korsfäste Sonen i sina armar medan den helige Ande i en duvas skepnad svävar däröver. Motivet var känt i bokkonsten redan på 1100-talet men ökade i popularitet under senmedeltiden, särskilt mot slutet av 1400-talet. *Nådastolen* symboliserar förutom Treenigheten även Kristi offergärning, och det är särskilt denna aspekt som betonas mot slutet av 1400-talet, i synnerhet hos Albertus Pictor.

I likhet med *Marie kröning* brukar även *Nådastolen* omges av änglar. Albertus Pictor har målat motivet i ett tjugotal kyrkor men i bara två av dem, Lagga och Vänge, har han lagt till musikinstrument. I Lagga spelar änglarna nyckelharpa och luta (fig. 6), men i Vänge slår Albertus Pictor på stort och framställer motivet med fyra musicerande änglar och fyra olika instrument: luta, fiddla, triangel och portativ, samma instrumentkonstellation som ses i Härnevis *Marie kröning* (fig. 5 a och b).

Fig. 6. *Nådastolen* framställd med två änglar som spelar nyckelharpa och luta. Målad i korvalvet ca 1500 av Albertus Pictor och hans verkstad. Lagga kyrka, Uppland. Foto: Statens musikbibliotek, Stockholm.

Olika slag av stränginstrument dominerar i andaktsmotiven, främst lutor och lutliknande instrument, ofta i kombination med andra mindre knäppinstrument eller, som i Almunge, en fiddla. Undantag utgör triangeln och portativet i Vänge och Härnevi (fig. 5 a och b). Gemensamt för alla instrument som förekommer i dessa andaktsmotiv är emellertid att de tillhör den typ av instrument som går under namnet *musica bassa*⁷. Dock ska inga av dessa instrumentkonstellationer uppfattas som regelrätta medeltida ensembler. Änglarna – med eller utan instrument – symboliserar himmelsk lovsång; när de därtill musicerar ska detta ses som en förstärkning av lovsången (Barth Magnus & Kjellström 1993:67). Enligt Eva Helenius är dessutom lutan en symbol för Marias renhet, medan portativet symboliserar Kristi död på korset (2007:69). (Om ytterligare symbolisk tolkning av de olika instrumenten, se Helenius 2007:64–74.)

Utöver andaktsmotiven finns hos Albertus Pictor, förutom bildskatten från *Biblia pauperum*, även helgonlegender, bl.a. från *Olovs-* och *Erikslegenden*, och talrika världsliga motiv. Berömt

⁷ Om *musica alta* resp. *musica bassa* säger Dart och Bengtsson (1964:125, not 9): "Man skilde medvetet mellan 'stark' eller 'hög' och 'svag' eller 'låg' musik. Till den förres instrumentarium hörde trumpet, basun, skalmajor, säckpipa och trummor, till den senares blockflöjt, luta, harpa, stråkinstrument o.d. ..." Altaensembler brukades gärna vid hovfestligheter ... bassaensembler t.ex. för taffelmusik".

är valvet i den så kallade balladkyrkan, Floda, där inte mindre än fyra legender representeras i form av stridande par: *David och Goliat*, *Sonne Fötlink och trollet*, *Holger Dansk och Burman*, *Didrik av Bern och Wideke Welandsson* – samtliga välkända slagskämpar under medeltiden, både genom muntlig tradition och ballader. Gemensamt för dessa par är att de illustrerar kampen mellan gott och ont – eller illustrerar Kristus som besegrar Djävulen. (Bilder i Jansson 2007:82, 84, 86, 88 f.)

Det är mycket osäkert varifrån Albert har hämtat material till sina kämpamålningar. Inga bildliga förlagor är kända, men han har uppenbarligen haft tillgång till någon sorts källa med folkliga och litterära motiv. Troligen har han hört åtskilligt; under Albertus Pictors tid spelade lyssnandet större roll än i våra dagar. Den muntliga dikten, utan fast utformning men baserad på variation och improvisation, är emellertid otillgänglig i dag. Det är alltså omöjligt att exakt klarlägga hans inspirationskällor. Vad som däremot är uppenbart är att han ur varje saga plockat ut och målat det avgörande ögonblicket – ”det som bäst lämpade sig till att förmedla ett visst budskap”. (Jansson 2007:81–91.)

Därtill kommer ett antal moraliserande motiv, av vilka särskilt ska framhållas *Den frommes och den världsliges bön*, inspirerad av *Ars moriendi*, och *Lyckohjulet* (fig. 7).⁸ Dessa motiv är som nämnts vanligen placerade i vapenhuset.

Fig. 7. Yngling med bjällerband på väg mot lyckohjulets hägrande topp. Den unge mannen ackompanjeras av en lekare med trumma och flöjt, medan den gamle mannen på hjulets andra sida tas om hand av Döden själv. Vapenhusmålning från 1480-talet av Albertus Pictor och hans verkstad. Härkeberga kyrka, Uppland. Foto: Statens musikbibliotek, Stockholm.

Utöver dessa motiv finns hos Albertus Pictor en stor grupp grotesker och drölerier (fig. 8, 9), ett arv från bokilluminationerna.

⁸ Pia Melin har i sin avhandling från 2007, *Fåfångans förgänglighet*, utförligt behandlat ett antal av dessa motiv.

Fig. 8. Gris med orgelpositiv målad i korvalvet i Härnevi kyrka, Uppland. Orgeln, ett äldre blockverk, har ovanligt breda tangenter och är enligt Öberg (2007:185) av en typ som under tidig medeltid anslogs med knytnävarna men som i detta sammanhang utmärkt väl lämpar sig för grisens klumpiga klövar: Albertus Pictor och hans verkstad, ca 1485. Foto: Statens musikbibliotek, Stockholm.

Fig. 9. Bock med säckpipa. Korvalvet, Härnevi kyrka, Uppland. Målning av Albertus Pictor och hans verkstad, ca 1485. Foto: Statens musikbibliotek, Stockholm.

Hit hör olika mer eller mindre demonliknande fabeldjur och gycklare, som ofta finns placerade i kyrkorummets svicklar och fält, ibland mitt bland de heligaste motiven; i Härkeberga är t.ex. en burleskt framställd lekare med mungiga målad i själva koret (bild i Barth Magnus & Kjellström 1993:170). Om tolkningen av dessa motiv råder delade meningar bland forskarna. Det anses allmänt bland konsthistoriker att drölerierna är ett utslag av medeltida burlesk humor och ett uttryck för fabuleringsglädje – främst tillkomna för att roa den medeltida betraktaren, som hade ett speciellt sinne för grovkornig och plump komik. Bengt Ingmar Kilström (1968) och Eva Helenius (2007:66 f.) har en något annorlunda uppfattning och ser dessa burleska motiv som moraliserande eller varnande kommentarer till huvudmotiven.

Att musikinstrumenten som ibland förekommer bland dessa motiv kan ha symbolisk betydelse, därom råder ingen tvekan. Sammanställningen av enhandsflöjt och trumma, med ett medeltida uttryck *fistula et tympanon*, var sedan gammalt en instrumentkombination förbunden med Ondskan och ses ofta i händerna på djävlar och demoner av olika slag.

I *Lyckohjulet* (fig. 7, se sidan 29) framställt i Härkeberga vapenhus är det en lekare som trakterar dessa instrument. Bredvid ser man den övermodige ynglingen behängd med ett tungt bjällerband klättra uppför hjulet, mot höjderna. Det är därför frestande att i detta fall tolka in ett varnande memento. Både Kilström (1968:50–55) och Helenius (2007:69 f.) ser här symboler för dårskap och högmod – dödssynden *Superbia*. Men flera tolkningar finns. Melin uppfattar visserligen den spelande lekaren som en symbol för ungdomligt ”oförstånd och tanklöshet” men ser honom också som en illustration till *Livet*, en pendang till *Döden* på andra sidan om motivet (2006:81).

Säckpipan är ett annat instrument behäftat med mörk symbolik. Man ser den hos olika demoniska djurgestalter (fig. 9) och i Gryta kyrka sitter en liten djävul på helvetesgapet och blåser säckpipa för fullt (bild i Barth Magnus & Kjellström 1993:142). Eva Helenius ser genomgående säckpipespelet som en symbol för dödssynden *Superbia*, det uppblåsta övermodet (2007:65 f.). Men säckpipan var ju också ett allmänt herdeinstrument och framställs ofta i anslutning till Jesu födelse.

Fig. 10. Uppsluppen glädjedans till tonerna av en säckpipa. Bebedelsen för herdarna på korets nordvägg i Husby-Sjutolfts kyrka, Uppland. I bildens högra del skymtar stallet med Jesu födelse. Målning från ca 1480 av Albertus Pictor och hans verkstad. Foto: Statens musikbibliotek, Stockholm.

I några av dessa motiv, bl.a. i Husby-Sjutolft (fig.10), där herdens ansikte är bortvänd från blåspipan, vill Helenius tvärtemot se instrumentet som symbol för dödssyndens raka motsats – nämligen dygden *Humilitas*, ödmjukheten: ”Därmed underblåser han inte ofriden i världen utan tar avstånd från den” (2007:70 f.). I motsvarande motiv av Albertus Pictors målarverkstad i Tensta kyrka i Uppland, ser man emellertid en herde aktivt blåsa i sin säckpipa (bild i Barth Magnus & Kjellström 1993:272). Det är svårt att i detta fall se säckpipan som något annat än ett typiskt herdeinstrument – ett herdeattribut helt enkelt⁹.

Albertus Pictor är fortfarande i högsta grad aktuell. Efter 500 år fortsätter hans konst att fascinera både lekmän och forskare och inbjuder till diskussioner och vitt skilda tolkningar av de gäckande målningarna. Detta visar inte minst all den litteratur om konstnären som har kommit ut under senare år. Mycket har klarnat, men mycket återstår ännu att utforska.

9 En herde som blåser i sin säckpipa ser man också i en målning av sen tierpstyp målad ca 1515 i Edebo kyrka, Uppland (bild i Barth Magnus & Kjellström 1993:s. 111). Herden ingår i motivet *Bebådelsen för Joakim* (jungfru Marias far). Säckpipan bör även här tolkas som ett rent herdeattribut.

REFERENSER

- Barth Magnus, Ingebjörg, 1992. *Strängaspel och klockors klang. En kartläggning av musikikonografiska motiv i Upplands kyrkokonst*. 60-poängsuppsats. Konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet. VT 1992.
- Barth Magnus, Ingebjörg & Kjellström, Birgit, 1993. *Musimotiv i svensk kyrkokonst. Uppland*. Stockholm.
- Cornell, Henrik, 1925. *Biblia Pauperum*. Stockholm.
- Cornell, Henrik, 1981. *Albertus Pictor, Sten Sture och Jacob Ulvssons Maler ...* Stockholm.
- Dart, Thurston, 1964. *Musikalisk praxis. Från senmedeltid till wienklassicism*. Bearbetad och utvidgad av Ingmar Bengtsson. Stockholm.
- Helenius, Eva, 2007. Albertus Pictor och musiken. *Den mångsidige målaren. Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld*. Föredrag från ett symposium vid Stockholms universitet oktober 2007. Redaktörer Jan Öberg, Erika Kihlman och Pia Melin (bild). Sällskapet Runica et Mediaevalia – Stockholms universitet.
- Helenius-Öberg, Eva, 1992. Den unge Albertus Pictor och hans lärare. Till frågan om Peter målares identitet. *Iconographisk post* 1992:2, s. 19-32).
- Jansson, Sven-Bertil, 2007. Vad hörde Albertus? Om målaren och folkdikten. *Den mångsidige målaren. Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld*. Föredrag från ett symposium vid Stockholms universitet oktober 2007. Redaktörer Jan Öberg, Erika Kihlman och Pia Melin (bild). Sällskapet Runica et Mediaevalia – Stockholms universitet.
- Kilström, Bengt Ingmar, 1968. *Härkeberga kyrka*. Sveriges kyrkor 123. Stockholm.
- Lindgren, Mereth, 1986. Medeltiden. *Svensk konsthistoria*. Signum. Lund.
- Melin, Pia, 2006. *Fåfängans förgänglighet. Allegorin som livs- och lärospegel hos Albertus Pictor*. Diss. Stockholm.
- Melin, Pia, 2009. Kriterier för attribuering av målningssviten. *Albertus Pictor. Målare av sin tid I. Bilder i urval samt studier och analyser*. Pia Melin (red.). KVHAA. Stockholm.
- Nilsén, Anna, 1986. *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri*. Diss. KVHAA. Stockholm.
- Sandquist Öberg, Christina, 2009. *Albertus Pictor. Målare av sin tid II. Samtliga bevarade motiv och språkband med kommentarer och analyser*. Kap. 5: Inspiration och förlagor (s. 21–23). Med bidrag av Pia Melin och Jan Öberg. KVHAA, Stockholm.
- Svanberg, Jan. 2009. *Albertus Pictor – en biografisk skiss. Albertus Pictor. Målare av sin tid I. Bilder i urval samt studier och analyser*. Pia Melin (red.). KVHAA. Stockholm.
- Warmenius, Sture, 1991. Den unge Albert – Erik Axelssons (Tott) målare. Bidrag till de tidiga Albert målningarnas kronologi. *Iconographisk post* 1991:3, s. 1-35).
- Öberg, Jan, 2007. Målaren, orgeln, prästen och latinet. *Den mångsidige målaren. Vidgade perspektiv på Albertus Pictors bild- och textvärld*. Föredrag från ett symposium vid Stockholms universitet oktober 2007. Redaktörer Jan Öberg, Erika Kihlman och Pia Melin (bild). Sällskapet Runica et Mediaevalia – Stockholms universitet.

GLIMTAR UR WILHELM HARTEVELDS LIV ÅTERSPEGLADE I HANS ARKIV I STATENS MUSIKBIBLIOTEK

Av Marina Demina¹

Wilhelm Harteveld avbildad på ett turnéprogram från 1909. Foto: Marina Demina, Statens musikbibliotek.

Wilhelm Harteveld (1859-1927). En svensk tonsättare som var verksam i Ryssland. En rysk tonsättare som var född i Sverige. Både definitionerna är riktiga men det beror på vilken sida om Östersjön som namnet slås upp. Utöver detta hittar man inte mycket i uppslagsböckerna; de befintliga uppgifterna är delvis felaktiga, delvis bygger de säkerligen på egna uttalanden vilka efter granskning ibland visar sig tillhöra genren ”quasi una fantasia”.

Moskva, den 24 september 1894

...I torsdags var jag hos Goldenv.[eisers] och tillbringade en sådan kväll som inte varje teater kan bjuda på. Här finns Harteveld, en föga känd tonsättare, sångare, vilken äter middag här säkert en gång i veckan och är en utomordentligt begåvad människa. För ungefär tre år sedan hade han skrivit en opera ”Almanzor” som ingen ville sätta upp; nu är han färdig med en till – ”Den triumferande kärlekens sång”. Libretto efter Turgenevs novell skrev den likaså talangfulle poeten Mundstein (pseud. Mond), vars dikter är rentav förtjusande. I torsdags hade den där H. framfört sin opera hos Goldenveisers solo (med piano) i närvaro av ett tjugotal gäster.

¹ Marina Demina är musikvetare utbildad vid Gnesin-akademien i Moskva och arbetar som bibliotekarie vid Statens musikbibliotek.

Han spelar och sjunger bra. Det var någonting så bedårande att jag även dagen efter kände mig som i en dröm. Var det den melodiösa musikens tjusning som påverkade oss så eller det hänförande framförandet av hans eget verk, eller bådadera – det vet jag inte. Och vilket underbart tema dessutom! Jag vet inte om ni minns novellens handling. Valeria, Fabijs maka; Muzio, hans barndomsvän. Denne har återvänt från Indien, han älskar Valeria och tack vare kraften i sin sång får han henne att komma till honom på nätterna. Genom hela operan klingar de berusande tonerna av den ödesdigra sången – Den Triumferande Kärlekens Sång. Operans bästa avsnitt är när Valeria mitt i natten lämnar sin säng, går till fönstret och funderar över sin situation. Hon minns med fasa den gångna nattens tilldragelse och ber till gud om att han ska bryta förbannelsen. Men i samma stund hörs sångens toner igen, från knappt hörbara till mer och mer kraftfulla och mäktiga tills rena ljudstormen bryter ut – Valerias inre kamp, – och genomsyras av melodin i följande sång.

O gud! Nu sången åter klingar
På nytt den medför skräck och plåga
Till mig den världens ondska bringar
”Var finna räddning?” vill jag fråga

Allt högre, mäktigare sången
Mig plågar dödligt dessa ljud!
I dina händer åter fången...
O gud! Jag kvävs, jag kvävs, o gud!²

H. sjöng i två timmar (från 10 till 12) med en paus efter var och en av de tre akterna. Snart ska operan spelas i Tiflis och Charkov. Om sina framtidsplaner uttrycker han sig aldrig med andra ord än: ”efter den kolossala framgången min opera ska ha,” o.s.v.³

Detta talande vittnesbörd från Wilhelm Hartevelts ryska år är än så länge det enda jag lyckats hitta. Det får vi tacka Michail Gersjenzon (1869-1925) för, en framstående rysk filosof, litteraturvetare och kritiker. Trots en viss portion ironi anar man här en hel del förtjusning över denna något udda men onekligen talangfulla person.

”Harteveld lät rätt mycket tala om sig, när han återkom till Sverige. Kanske mest den gången han överraskade med den ståtliga, numera allbekanta karolinska marschen Carolus Rex, vilken han enligt uppgift funnit vid arkivforskningar i Poltava... För min del skulle jag inte alls bli förvånad, om det en vacker dag skulle visa sig, att Harteveld själv komponerat marschen. I så fall skulle jag emellertid ingalunda vara den som nekade honom en speciell applåd. Harteveld var en underhållande berättare, och sålunda accepterade jag tillsammans med en god vän hans förslag om en föredragsturné från Ystad till Haparanda. ”Det röda problemet, sanningen om Ryssland och bolsjevismen” skulle föredraget heta.⁴ ... Turnén startade med en afton på Auditorium i Stockholm... När Harteveld infann sig, klädd i en sådan där sammetsjackan, som brukade vara populär bland målarbohemerna i Montparnasse, och till på köpet med en stor ordenskraschan på vänstra sidan, strax nedanför hjärttrakten, blev jag förvisso en smula förvånad... ”Sanningen om Ryssland” var nog mer än tvivelaktigt framställd i det föredraget. Säkerligen var det i ej ringa utsträckning en produkt av

2 Dikten är översatt av Torsten M. Nilsson. Jag vill hjärtligt tacka honom för all språkhjälp och goda råd liksom för hans stora tålmod.

3 Gersjenzon M., 2000: *Pisma k bratu . Izbrannoe*. Vol. 4. Gescharim.

4 Föredraget ingår i Hartevelts arkiv, vol. nr 9, i Statens musikbibliotek. Länk till den fullständiga arkivförteckningen är: <http://www.muslib.se/hand/fort/harteveld.html>

föredraghållarens egen livliga inbillningskraft. Påföljande dag utbetalades ett skadestånd på hela 2000 riksdaler till honom. Jag för min del ville inte vara med om att sprida denna sorts ”Sanning om Ryssland” och köpte mig alltså fri från mina turnéförpliktelser...”⁵

Nordbergers erfarenhet av Hartevelde går, som vi ser, åt ett helt annat håll. Manuskriptet till ”Sanningen om Ryssland” finns nu i Statens musikbiblioteks samlingar och den skriftliga versionen är inte alls så full av överdrifter och påhitt som den muntliga eventuellt var. Däremot gissar Nordberger helt rätt om marschen⁶; marschhistorien får klart räknas som en höjdpunkt vad gäller Hartevelde’s uppfinningsrikedom i besvärliga situationer. Dessutom är det ett av de bästa skämten i den svenska musikhistorien.

Vem var egentligen Wilhelm Julius Napoleon Hartevelde (eller Wilhelm Napoleonovitj, som han kallades i Ryssland)?

*Hartevelde's arkiv, som det såg ut då det inkom till Statens musikbibliotek i december 2008.
Foto: Marina Demina, Statens musikbibliotek.*

För några månader sedan, nästan spektakulärt lagom till hans 150-årsdag, landade en koffert fylld med hans autografer och personalia i arkivlokalen på Statens musikbibliotek. Mindre festlig entré kunde man knappast tänka sig för denne store romantiker vilken alltid såg till att förvandla sitt liv till en saga och sin biografi till en deckare. Under mitt arbete med en förteckning över materialet i lådan har jag gjort en del sökningar i ryska källor och arkiv.⁷ Så småningom började konturerna av ett mycket spännande levnadsöde ta form. Mina efterforskningar rörande Hartevelde fortsätter, men redan nu räcker materialet till en första presentation av samlingen och dess upphovsman.

⁵ Nordberger C., 1936: *Intermezzo: närbilder av stjärnor från scen och estrad*. Stockholm.

⁶ Se Månadens raritet för april 2009 på Statens musikbiblioteks webbplats:
http://www.muslib.se/hand/manadens_raritet/raritet0904.html

⁷ Ett stort tack till den ryske musikhistorikern Leonid Tumarinson som har försett mig med viktigt material från Moskvas arkiv och bibliotek.

UPPVÄXT

Wilhelm Harteveld föddes i Stockholm den 5 april 1859. Hans mor, Johanna Gustafva Vidgar (f. 1835), var svensk. Fadern, Salomon Harteveld, litograf till yrket, föddes 1828 i Amsterdam varifrån hans släkt emigrerade till Sverige.⁸ Familjen Harteveld bodde vid Brända tomten i Gamla stan och förutom sonen Wilhelm hade de dottern Hanna. När Wilhelm flyttade till Ryssland försummade hon aldrig att tillgivet hålla kontakt med sin bror och skrev ihärdigt även under perioder då han var försvunnen ur sikte. Hannas bevarade brev är tacksamma ur forskningssynpunkt; hon kommenterar uppgifter hon fått med inledande återberättelser.

Vi vet ingenting om när och var Harteveld påbörjade sina musikstudier, eventuellt tog han pianolektioner privat. Under vårterminen 1873 var han inskriven som elev i förberedande klassen på Musikkonservatoriet i Stockholm. Där läste 14-åringen ”harmoni”. Enligt en obekräftad uppgift studerade han även vid Kungliga teatern. Nästa mål var troligen det berömda konservatoriet i Leipzig. Att han studerat där har ännu inte kunnat beläggas och artiklar i uppslagsböckerna bygger troligen på hans egna uppgifter. Om nu Harteveld genomgått utbildningen borde detta ha skett från tidigast hösten 1873 till senast sommaren 1877.

I de tryckta källorna anges året 1882 som början på den ryska perioden i Hartevelds liv (varför han valt att slå sig ned just i Ryssland förtiger historien). I Statens musikbiblioteks autografsamling finns det däremot en komposition för kör och piano ’Solen sjunker’ daterad tidigare, 1877, och som Harteveld skickat till Musikaliska akademien från Moskva vid samma tidpunkt. Verket är tillägnat akademien och i medföljande brev⁹ ber kompositören (han kallar sig för ’musikdirektör’) om eventuellt omdöme och är beredd att skicka ett orkesterpartitur som han ”ännu ej är färdig med”. Även i lådan har det återfunnits tre brev från Harteveld till hans mor avsända redan 1877 och 1878 från Moskva. Dessa brev är intressanta i flera avseenden.

Moskva d.18 Nov. 1877

Snälla mamma!

Tusen tack för noterna och breffvet som jag i dag bekommit. Conserten ägde rum i går och i dag står en för mig ganska smickrande artikel i tidningen. Der står: «Den unge svensken W. Harteweld har i går uppträtt i Luidgis Consert och rönt ett rättvist bifall genom sitt utmärkta och dramatiska spel. Herr Harteweld lofvar en lysande carrière...»

Så skrifver «Moskovski Wedomosti», en av de bästa tidningarna här i Ryssland. Det är roligt att det gick bra allting. Mycket folk var der med ett ord: ALLT var bra. ...

I samma brev nämns sedan även en Helén och hennes syster som Harteveld kallar för sin svägerska. 18 år gammal hade han alltså redan hunnit få fotfäste i Moskva och kanske till och med gift sig. Två veckor senare skickar han ytterligare ett brev där han ånyo tar om berättelsen om sitt framträdande, fast den här gången något annorlunda formulerat.

8 Det finns en bevarad karta över Stockholm av Salomon Harteveld från 1848. Tillgänglig som elektronisk resurs på Stockholmskällan
http://www.stockholmskallan.se/php/fupload/SSA/Arkiv/SE_SSA_0000/0000%20Stockholmskartor/1848gs.html.

9 Statens musikbibliotek, brevsamlingen A12:9.

Min konsert gick mycket bra. Dagen därpå stod följande recension i tidningen: «Vi hade igår nöjet att höra hr Hartevelde i Luigis-consert. Den unge konstnären gaf ett vackert prof på flitiga studier och medfödt anlag. Hr. H. lofva en lysande carriere att dömma af det bifall som tillföll honom». Va tyx?!!!!!!!!!!!!!! ...

Man märker väl att i bägge breven citeras samma tidningsrecension. Visst översätter han från ryska, det kan vara orsaken till avvikelser, men förklaringen till diskrepansen är enklare – det står ingenting alls om honom i 'Moskovskije vedomosti' för 18 november 1877. Ivrig att ta reda på vad för slags "Luigis-consert" han medverkade i (denna fråga söker fortfarande sitt svar) samt med syfte att pryda min berättelse med originalversionen av det som kunde vara 'en av de första recensionerna' fick jag tag i tidningen och läste den utan och innan. Tyvärr...

Hartevelde var en skicklig pianist, det är fullt möjligt att han har börjat uppträda flitigt redan strax efter ankomsten till Moskva där det kryllade av entreprenörer och där konsertlivet var livligt. Emellertid verkar det som denna lilla lögn om recensionen var avsedd för att han ville få godkännande för sin vistelse i Ryssland och inte minst för ett annat företag han hade på gång. Hartevelde fortsätter:

...Men nu till något annat nästan viktigare. Jag tänker i Januari fira bröllop och derpå (straxt) resa hem på besök med min fru. Mamma måste därför vara snäll och skriva ett papper att mamma tillåter vårt förbund. Låt genast skriva det på tyska med våra båda namn (Min fästmo heter Helén Kerkow) och att mamma ger sitt bifall och välsignelse till vigseln. Detta papper måste visas här innan det lyser för oss. Jag får med min fästmo en summa i hemgift nog att kunna leva bekymmerslöst. Vigseln är här i Petripaulus-Kyrkan och loftar att bli «storståtlig» i högsta grad ty en stor orkester spelar bröllopsmarschen. Skicka alltså genast papperet. ...

Samma beslutsamhet och framåtanda förenad med otrolig uppfinningsrikedom kommer han att visa prov på många gånger senare i livet. Redan året därpå, som vi får veta i det tredje bevarade brevet till modern, är Hartevelde aktivt verksam som kompositör. Hans kompositioner kommer i tryck, annonseras och säljs i Sverige, Norge, Ryssland och Tyskland. Mor hjälper till att annonsera i Sverige.

Moskva d. 14 November 1878

... Det är en mycket angenäm känsla att se sitt namn i alla länder och alla språk tryckt i alla tidningar och öfverhuvud taget gläder mig att min barndomsdröm går i fullbordan, nemligen att blifva kompositör. Då jag andra gången reste hit till Ryssland, så föresatte jag mig att ej återvända förr än jag hade ett namn och detta löfte vill jag hålla...

Dessa rörande ord är skrivna av en ambitiös 19-årig man, och vi kommer att få se hur envist han ska kämpa för att förverkliga sin dröm (inte minst hemma i Sverige drygt 40 år senare). Ärelystnad och strävan efter berömmelse blir en av Harteveldes starkaste drivkrafter i allt han företar sig. Det kreativa förhållningssätt till sanningen som han ibland utövar för att hjälpa historien på traven kommer så småningom att bli en vana, och i slutändan får vi, som bekant, Marcia Carolus Rex. Orden "jag andra gången reste hit till Ryssland" ur brevet ovan tyder på att det tidigare planerade besöket i hemlandet med den unga frun Helén Kerkow blev av. Äktenskapet höll däremot inte särskilt länge. År 1890 avslöjar en av system Hannas brevkomentarer att paret inte bor ihop längre.¹⁰

¹⁰ Brev från system Hanna till Hartevelde. I Harteveldes arkiv, vol.9, Statens musikbibliotek.

...Du skrifver om din Hustru, det var i sanning ett egendomligt förhållande makar emellan, och måtte icke vara något riktigt lyckligt, har ni några barn tillsammans och hvar är dem ?...

År 1885 föddes Hartevelts första barn, sonen Georgi, förmodligen var Helén hans mor. Det verkar som att släkten i Sverige inte kände till det.

Georgi Hartevelts (1885-1961) blev konsertpianist och har även komponerat romanser och pianomusik. Han flydde från Ryssland efter revolutionen och bosatte sig så småningom i Paris. Redan på 1910-talet drabbades han av en troligen obotlig psykisk sjukdom. Detta kunde man märka både i hans utseende och i det virtuosa men ytterst egensinniga pianospel han bjöd under några gästspel i Konserthusets lilla sal på 1930-talet. De berömda signaturen M.P., Patrik V., K.A—g m.fl. verkade tävla i giftighet i sina recensioner. ”Synd med så mycken vandaliserad pianisttalang”, resumerade K.A—g. i Stockholmstidningen 18.10.1932. I Hartevelts samling finns Georgis tryckta *Élégie* för piano á Monsieur Vladimir Horowitz, Paris 1927 med Georgis egenhändig dedikation ”till min andra mamma”, dvs Hartevelts maka Anna. Georgis fru Vera Hartevelts (f. Loginova, 1886-1967) var Balakirevs syskonbarn och tillhörde det bohemiska sällskapet kring artistkaféet ’Den herrelösa hunden’ i Petersburg. Vera umgicks flitigt med Majakovskijs ’musa’ Lili Brik och hennes krets. Hon efterlämnade intressanta memoarer med hågkomster om Balakirev, Sjajapin, Repin, Meyerhold, Majakovskij m.fl. Däri får man veta att Georgi och hans yngre bror Michail på 1910-talet bodde i Petersburg ”hos sin mor”, Vera kallar henne för ”en gammaldags dam”. Manuskriptet (ca 1960 och på franska) förvaras i Bakhmeteff Arkiv, Colombia University.

KIEV

På 1880- och en bit in på 1890-talet var Hartevelts bosatt i Kiev och där vore det intressant att leta efter dokument om hans verksamhet under dessa år samt orsaken till flytten. Till dess får vi nöja oss med en del uppgifter jag har fått fram genom sidokällor, som exempelvis ur ett brev till Edvard Grieg¹¹ daterat 12 januari 1892. Hartevelts presenterar sig i det som ”svensk till Börden, Kapellmästare vid Operan och Direktör vid Musikaliska Sällskapet i Kieff.” Anledningen till att han kontaktat Grieg var ett färskt tryck av ’Malaguena’ – en spansk dans ur operan ’Almanzor’ i arrangemang för fyra händer och tillägnad E. Grieg.¹²

Malaguena, arrangemang för piano, 4 händer; 1892. Foto: Marina Demina, Statens musikbibliotek.

Dedikationen hade antagligen flera syften. Visst hoppades Hartevelts på att en smickrad Grieg skulle framföra hans komposition vilket kunde främja Hartevelts karriär. Han erbjöd sig därför att genast skicka partituret ifall intresse fanns. Vid det laget var han även upptagen med att hitta

¹¹ Bergen offentlige bibliotek, Edvard Grieg arkiv.

¹² Hartevelts arkiv i Statens musikbibliotek, vol. 6.

en scen för sin opera 'Almanzor' (efter Heine). Operans sceniska öde har inte gått att spåra, men av allt att döma var den skriven under 1880-talet och Hartevelld nämnde vid flera tillfällen dess nära förestående uppförande i Prag. I brevet till Grieg var det *nästa Wårsäsöng*, alltså 1893, men redan den 21 juli 1890 stod följande information i "Stockholms Dagblad":

"...Några svenska sånghäften havfa kommit oss till handa från Warszawa. Tonsättaren är Hr. Wilhelm Hartevelld som till börden svensk, är anställd som kapellmästare vid stora Operan i Kieff i Ryssland. Sångerna haffa rönt stort erkännade af kritiker utomlands. Vi skola o någon tid närmare omtala dem. Hr. Hartevelld har äfven skrivit "Feuilles détachées", tre pianostycken af hwilka Berceuse är ett välljudande stycke. Häftena hafva utkommit dels i Moskva, dels i Kieff. I december kommer Hr. Hartevellds opera "Almanzor" att gå öfver scenen i Prag..."¹³

Jag kan endast komma med en långsökt gissning angående denna troligen aldrig förverkligade plan. Under vistelsen i Kiev hade Hartevelld den ukrainska musikens fader Mykola Lysenko vid sin sida, de var goda vänner och kollegor.¹⁴ Lysenko höll under den här tiden på att få ett kontrakt för uppförande av en av sina operor just i Prag, och på den vägen hade han stöd av Tjajkovskij. Det är i så fall inte uteslutet att även Hartevelld hade försökt att pröva sin lycka i Lysenkos spår. Även om operan aldrig sattes upp så förekom vissa fragment ur den i samtida konsertprogram och trycktes även i klaverutdrag. I Hartevellds arkiv finns en fullständig uppsättning handskrivna orkesterstämmor till 'Malaguena'. Man kan tillägga att 'Zulejmas andalusiska romans' ur 'Almanzor' förekommer i moderna repertoarböcker och har getts ut på CD.

Några dokument om Hartevellds verksamhet som kapellmästare på Operan i Kiev förfogar jag inte över för tillfället. I de två konsertprogrammen från Kiewer Gesang-Verein från 1888 och 1889, tillsända Grieg tillsammans med noterna, betecknade han sig som "Konzertmeister der Russischen Oper und Gesangsdirigenten des Kiewer Gesang-Vereins" (programmen är på tyska) och verkade vara en mycket aktiv och engagerad musiker. Han ledde många körer, uppträdde som pianist (spelade Schumann, Grieg, Liszts transkription av Balladen ur Wagners 'Den flygande holländaren' samt egna verk), framförde gärna musik av de skandinaviska tonsättarna – kör- och pianokompositioner av Söderman och Kjerulf samt "Erlkönigs Tochter" av Gade. Han var uppenbarligen en verklig eldsjäl och grundade år 1890 Kievs Musikaliska Sällskap vars direktör han blev. Den sistnämnda uppgiften kom jag över på en spännande 'omväg' som tål att berättas utförligare.

På 1920-talet fick Hartevelld i uppdrag från Kungliga teatern i Stockholm att översätta librettot till Tjajkovskijs opera 'Mazepa'.¹⁵ Kanske hoppades Hartevelld att få dirigera en senare uppsättning, han hade i alla fall idén om att få använda sin Marcia Carolus Rex i den. Produktionen blev dessvärre aldrig av, möjligen passade temat om Karl XII:s nederlag inte riktigt in i tiden som helst ville minnas de karolinska segrarna. I sin kommentar till översättningen skrev han följande: "Jag hade den äran och lyckan att i närvaro av kompositören själv leda uppförandet av operan 1886 i Kieff". Detta uttalande kunde jag ganska snabbt avfärda och lägga på en 'kryddhylla' i Hartevellds biografi i och med att Tjajkovskijs liv är så noggrant dokumenterat. Möjligen medverkade Hartevelld i förberedelserna kring föreställningen av 'Mazepa' på Kievs stadsteater den 29 januari 1886, det var nämligen dirigenten Silvio Barbini's recettföreställning.

13 Citerat efter en avskrift gjord av Hartevellds syster Hanna, vykort i Hartevellds arkiv.

14 Ett brev till Hartevelld från 1890 finns i Lysenkos tryckta brev. "Universums ädlaste pärla! Hartevelld, Solens Son!" – så vände sig Lysenko till vännen när han ville be honom att orkestrera några ukrainska sånger till en konsert med kort varsel.

15 Hartevellds arkiv i Statens musikbibliotek, vol. 9.

Tjajkovskij var inte närvarande vid den och hans första möte med Hartevelde inträffade först några år senare. I Tjajkovskijs korrespondens hittade jag ett telegram daterat 8 december 1890 och adresserat till Hartevelde: "Tackar gärna ja till inbjudan. Tjajkovskij."

Hartevelde, i egenskap av nybliven grundare och direktör för Kievs musikaliska sällskap, bjöd Tjajkovskij att närvara vid dess första konsert. Den ägde rum den 15 december 1890 och programmet inkluderade verk av Tjajkovskij. Hartevelde dirigerade och spelade även 'Polonaise' av Moszkowski fyrhändigt med Lysenko. Några dagar senare, den 18 december, hade Tjajkovskij till minne av denna kväll förärat Hartevelde ett signerat partitur av sin pianokonsert nr 2. Fortsättningen av den påbörjade bekantskapen illustreras med ett brev från Tjajkovskij till musikförläggaren Jürgenson daterat 29 januari 1892:

Kära vän! Jag känner Hartevelde mycket bra och vet att han är s.s.[svärord]. När jag är i Kiev behandlar jag honom just som s.s. men det biter inte på honom och han bara fortsätter att klänga sig fast vid mig. Han är direktör för Musikaliska sällskapet, men inte det kejserliga, utan ett annat, dilettantiskt.¹⁶

Situationen är uppenbar – Hartevelde försökte utge sig för att vara direktör för Kievavdelningen av det Kejserliga musikaliska sällskapet (RMO) och Jürgenson kontrollerade med Tjajkovskij om detta kunde stämma.

"I FAKIRERNAS HEMLIGHETSFULLA KRETSAR"

Runt 1893-1894 flyttade Hartevelde till Moskva och 1895 nådde han en av höjdpunkterna i sin tonsättarkarriär med den nyskrivna operan 'Kärlekens triumfsång' efter Turgenevs novell. Den sattes upp i Charkov med premiär den 10 januari.

Gamla operahuset i Charkov. Källa: Ryska Wikipedia.

I Charkovoperans historia blev denna säsong väl ihågkommen av flera anledningar. Den nytilträdde entreprenören Eugenio Esposito valde efter öppningen med 'Furst Igor' av Borodin och efterföljande 'Faust', 'Romeo och Julia', 'Puritanerna', 'Ernani' att uruppföra ett verk av en praktiskt taget okänd tonsättare. En av de samtida skribenterna tyckte att det var "märkligt om-dömeslöst" men tyvärr har jag ännu inte fått tillgång till den här artikeln i dess helhet.¹⁷ Varenda

16 Tjajkovskij P.I. Perepiska s Jürgensonom. T.2/Red. V.A.Zjdanov. M.;L.,1952.

17 Dagens musikhistoriker väljer att säga att Esposito satte upp "ett verk av den moderne svenske tonsättaren Hartevelde... som överlät rättigheterna till den första ryska uppsättningen av sin opera till staden Charkov". "Izvestia", Charkov. 5/1-2008.

en av föreställningarna recenserades i Charkovs tidning 'Juzjnyj kraj' och januari 1895 blev utan tvekan den lyckligaste månaden i kompositörens liv.

... Föreställningen blev en verklig triumf för den unge tonsättaren som visade sig äga en verklig talang och djupa musikkunskaper. Operan gillades omedelbart av publiken och framgången var ett faktum. Introduktionen mottogs med högljutt bifall varefter även övriga scener med de medverkande madamerna Lacrois och Shaw, herrarna Jersjov och Brykin överröstades av applåder.

Kompositören ropades in redan efter första akten som gjorde ett starkt intryck och sedan fick hr. Hartevelde komma upp på scenen flera gånger under föreställningens gång. Senare inropades likaså librettisten hr. Mond, scenkonstnären hr. Evenbach, alla artister och kapellmästaren Esposito vilken har lagt mycket arbete på denna uppsättning. Tonsättaren emottog en lagerkrans och madam Lacrois fick en lyra av lagerblad för sitt förtjusande spel och sin fina sång i rollen som Valeria.

Den melodirika och vackert instrumenterade operan av hr. Hartevelde kommer utan tvekan att bli ett av de mest spelade verken på teaterns repertoar... (Teatr i muzyka//Juzjnyj kraj [Charkov]. 11 januari 1895. Nr. 4813)

Under hela januari annonserades även Hartevelde's pianoafton i Charkov. Den hade "kapellmästaren W.N. von Hartevelde, den svenska konungens hovpianist", som han började kallas i tidningen efter den tredje triumfkvällen, fått avboka efter en mindre olyckshändelse :

"Dagens konsert av tonsättaren W.N. Hartevelde är inställd på grund av att artisten har allvarligt skadat ett finger när han i går kväll försökte att dra ut två löv ur sin lagerkrans, avsedda som 'souvenir' till en beundrarinna". (Teatr i muzyka//Juzjnyj kraj [Charkov]. 27 januari 1895. Nr. 4829)

Operan spelades i november samma år av Ryska operasällskapet i Moskva, med Hartevelde som dirigent, och senare i Kazan, Tiflis, Petersburg och i andra ryska städer "ungefär 180 gånger sammanlagt efter ryska kompositörsförbundets redovisningar".¹⁸ Siffran låter nästan otrolig. Man kan jämföra det med att Musorgskijs 'Boris Godunov' hade tio föreställningar på tre år och sedan togs bort från repertoaren; inte mycket bättre gick det för Tjajkovskij och andra etablerade ryska tonsättare.

Premiären i Charkov blev så lyckad mycket tack vare att en av huvudrollerna, Fabij, sjöngs av en ung Ivan Jersjov, en av de största ryska tenorerna genom tiderna. År 1901 hade en annan legendarisk sångare, David Juzjin, medverkat i 'Kärlekens triumfsång' på teatern Eremitage i Moskva, ett operasällskap under ledning av M. Borodaj. Kompositören skrev då ett extranummer, 'Vaggsång'¹⁹, tillägnat Juzjin.

Hartevelde var utomordentligt duktig på att marknadsföra sitt arbete. Vid annonseringen av 'Kärlekens triumfsång' i Ryssland underströks särskilt äktheten av "det indiska elementet" i operan. Tonsättaren upplyste gärna om att han genom svenska konsulatet i Calcutta kom i kontakt med S. Mohun Tagore och erhöll fyra upptecknade indiska melodier hittills endast kända i "fakirernas hemlighetsfulla kretsar". Vid en genomspelning av operan i Stockholm 1922 (det blev inget uppförande) kunde spänningen höjas ytterligare genom historien om strapatser i samband med att man förde ut partituret ur det sovjetiska Ryssland – från det ryska teaterförbundet i Moskva till Uppsala universitet och sedan till tonsättaren. Allt detta blev möjligt genom en lyckad insats

¹⁸ Citat ur Hartevelde's förord till Synopsis tryckt i Sverige 1922. Ingår i Hartevelde's arkiv i Statens musikbibliotek, vol. 9.

¹⁹ Ingår i Hartevelde's arkiv i Statens musikbibliotek.

av diplomaten Torsten Lundell. Det 'indiska materialet' var enligt Hartevelld lämnat till konservatoriets arkiv i Moskva och bör väl finnas där än idag, om det placerades där överhuvudtaget. Tagores böcker med studier om indiska sånger var vid den tiden kända och tillgängliga.

1895 var ett viktigt år i Hartevellds liv även på det privata planet; hans andra son Michail föddes i Kiev, Hartevelld var vid den tiden redan bosatt i Moskva, men jag har inte hittat några uppgifter om vem som var barnets mor.

Michail Hartevelld blev senare poet och tillhörde de ryska symbolisterna. Mellan 1913 och 1919 publicerade han flera lyriksamlingar. Han lämnade aldrig landet; 1936 blev han arresterad i Kiev anklagad för antisovjetisk propaganda och dömdes till 10 år i GULAGs straffläger där han dog den 7 juli 1942.²⁰

Hartevellds kontakt med Kiev avbröts inte efter hans flytt. 1901 komponerade han en festkantat 'Kiev' för soli, kör och orkester till text av N. Medvedkov. Detta var ett beställningsverk, avsett för framförande vid invigningen av Kievs nya Stadsteater, nuvarande Nationaloperan, den 15 september 1901. "Repetitionerna ägde rum under ledning av kompositören själv... Kantaten möttes med stormande applåder" omvittnar tidningsklipp, omsorgsfullt inklistrade av kompositören på insidan av ett vackert bundet program.²¹

Musikkritiker V. Tjetjott har lämnat följande beskrivning av verket:

"...som alla andra upphovsmän till sådana här 'morceaux de circonstance' hade herr Hartevelld varit tvungen att anpassa sig till begränsningar i frågan om kompositionens form och längd. Han kunde inte unna sig att skapa villkorslöst och låta fantasin att flöda fritt, att så att säga tömma vissa teman i dikten till botten, som, till exempel, episoden med den instrumentala skildringen av 'slaget mot petjenegerna och Kievs seger' vilken av den anledningen blev ganska skissartad, som ett komprimerat orkesterintermezzo..."²²

Kritiken var kanske befogad, men man ska ha i åtanke att Tjetjott själv var kompositör och även att han hade skrivit en opera 'Almanzor' vars odds varit ännu sämre än Hartevellds. På den andra invigningsdagen, den 16 september, gavs säsongens första föreställning av M. Glinkas berömda opera 'Livet för tsaren'. Man hade engagerat det ryska operasällskap som tidigare samma år spelade 'Kärlekens triumfsång' i Moskva och Kazan. Dagen efter 'repriserade' man 'Kiev' före operan. Hela texten till kantaten finns tryckt i programmet, noterna däremot saknas, men kan finnas bevarade i Kiev, verket omnämns i de moderna texterna om Kievs Nationaloperas historia.

"PROFESSOR, SAMLARE AV FÄNGELSEÅNGER"

I början av 1900-talet uppträdde Hartevelld som pianist, han turnerade med operasångare, och bedrev musikundervisning. Vissa källor uppger att han arbetade vid Konservatoriet i Moskva, men hans namn påträffas inte i dess annaler. Med all sannolikhet undervisade han vid något av de s.k. folkkonservatorier som började öppnas efter revolutionen 1905. Dessa erbjöd systematisk musikundervisning såväl som föreläsningar och konserter för alla musikintresserade. I Hartevellds arkiv finns t.ex. material till ett föredrag "Sånger från olika länder".

Det förefaller som om han vid den tiden började ge upp kampen för att bli erkänd som den store kompositören. Visst spelades hans 'Kärlekens triumfsång' fortfarande, men endast i mindre operasällskap. Hans musikskapande var överhuvudtaget inte så överflödande och dess-

20 Uppgiften är hämtad ur republiken Komis "Minnesbok över stalinismens offer". Föreligger som elektronisk resurs <http://lists.memo.ru/index4.htm>

21 Ingår i Hartevellds arkiv i Statens musikbibliotek.

22 Tidningsklipp i Hartevellds arkiv, inklistrat i ett program, odaterat, tidning anges ej.

utom ganska tillbakablickande i tonspråket. Han komponerade helst romanser och sånger, ofta tillägnade vänner och bekanta; sådana verk är ganska rikligt representerade i vår samling, men inga symfonier eller kammarmusikaliska verk. I arkivet har vi ett manuskript till en ofullbordad opera med titeln 'Gorgona'. Den första akten är renskriven i klaverutdrag och påkostat bunden; bindningen är densamma som 'Kiev'-programmets – gissningsvis skrevs den runt 1901. Denna opera nämns varken av kompositören själv eller i andra källor.²³

Jag vågar påstå att en sådan utveckling inte berodde på brist på talang. Hartevelld var verkligen född till *artist*; han ville stå i rampljuset – spela, sjunga, dirigera, tala och få applåder och beröm. Han ville helst uppträda själv och stortrivdes i rollen som upplysningsman, han uppträdde bland annat som musikkritiker och debattör i ryska tidningar, men att sitta på sin kammare och komponera för evigheten - det hade han för lite tålamod till.

Vid sekelskiftet aktiverades den ryska Folkmusikkommissionens (Musykaljno-etnografijesjkaja komissija – MEK) verksamhet, den öppnades officiellt 1901 efter cirka tio år av intensivt förberedelsearbete. De s.k. 'etnografiska konserterna' blev snabbt mycket populära och folkmusiken, som alltid hade legat Hartevelld varmt om hjärtat, blev hans nästa stora och mycket framgångsrika satsning. Han kom på en lysande idé att göra det som ingen annan hittills gjort, nämligen att uppteckna fångelsesånger.

På sommaren 1908, väl utrustad med tillstånd och intyg från Föreningen för den slaviska kulturen om det vetenskapliga syftet med fångelsebesöken, företog Hartevelld en halvårslång resa till Sibirien. Vägen gick via ett tiotal fångelser i Tobolsk, Nertjinsk, Akatjujsk och andra städer.

Vid infarten till fångelset för politiska fångar i Akatjujsk (Nertjinsk straffkoloni). Källa: Ryska Wikipedia.

I Nertjinsk träffade han även ättlingar till de deporterade efter det polska upproret 1863. Resans skörd kom att bestå av över hundra sånger, upptecknade efter politiska och andra slags straffångar, sibiriska lösdrivare och representanter för ursprungsbefolkningen. En del av visorna var redan kända i textform och Hartevelld hade ett specialuppdrag att nedteckna deras melodier. Lokaltidningarna informerade omgående:

Den välbekante kompositören och pianisten Wilhelm Napoleonovitj Hartevelld har kommit till oss med specialuppdrag att skriva ner orden och melodierna till de sibiriska fångarnas sånger. Bland annat har man ålagt honom att skriva ner melodier till de sachalinska sånger, vars texter förekom i boken "Sachalin" av V .M. Dorosjevitj. (Omsk, aug.1908.)

23 Det finns ytterligare två operatitlar som det än så länge råder oklarhet om. Partituret till 'Vij' (efter Gogol) nämns i brev till Savva Mamontov från 1897 (RGALI, F. 799). Hartevelld påstår att i skrivande stund ligger partituret hos kopisten. "Ballad ur operan 'Atalanta' av Hartevelld" – så står det i ett konsertprogram från 1895. Det finns inga fysiska spår av dessa två operor. I det senare fallet är man benägen att misstänka ett fel – antingen borde det stå 'Almanzor' eller så har man förväxlat Hartevelld med Händel.

På tisdagen, den 12 augusti väntas hr. Hartevelde, vars pianospel uppskattades så mycket av tobolskborna, då han för inte så länge sedan uppträdde här med operaartister från sällskapet Drakuli & Co. anlända till Tobolsk med ångbåten "Kazanets". Den 15 augusti ska Hartevelde ge en konsert i Tobolsk. (Sibirienbladet, 1908.)²⁴

Här ser vi att en etnografisk expedition pågick parallellt med en konsertturné. Troligen började Hartevelde intressera sig för och uppteckna de sibiriska sångerna redan 1906 då han turnerade i dessa trakter. Han såg antagligen möjligheter till arbete med ett sådant ovanligt och definitivt efterfrågat material efter den första ryska revolutionen 1905 då censuren avskaffades. Efterfrågan låg i luften redan efter 1902 då man för första gången kunde se de utslagnas liv på scen i Maxim Gorkijs drama 'Natthärberget'. I finalen fick man även höra en sång ur 'fängelserepertoaren' som blev oerhört populär bland det ryska folket.

Väl återkommen till Moskva började Hartevelde arbeta flitigt med sin skatt. Det kom att bli hans viktigaste 'opus' och som jag bildligt talat skulle kunna benämnas 'Tema med variationer över sibiriska fängelsesånger'. Efter denna resa kallades han aldrig annat än 'professor, samlare av fängelsesånger' och fick äntligen stor publicitet, skapade sig ett namn som skrevs in i den ryska kulturens historia. Tiden visade att hans arbete lagt grund till upptäckten av en helt ny genre som är högst levande än idag.

Den 4 december 1908 var det dags för den första presentationen av sångerna och några av dem framfördes av en studentkör i Adelspalatset i Moskva vid en konsert till förmån för de fattiga polska studenterna. Den 30 januari 1909 hade Hartevelde hållit föredrag i Föreningen för slavisk kultur med redovisning av sin etnografiska expeditions resultat. Enligt en notis i tidningen 'Moskovskie vedomosti' för 31 januari hade mötet på ett överraskande sätt både inletts och avslutats med musik – Hartevelde sjöng några sånger och hans förslag att anordna en hel konsert av sådana mottogs med entusiasm av de närvarande.

Föredraget hölls även den 21 februari i Etnografiska sällskapet. Slutligen var det dags för en stor konsert den 6 april i Stora salen i Moskvaskas Adelspalats. Det var en mycket ovanlig föreställning som tidningarna inte lämnade obelyst. Bland publiken kunde man även se tjänstemän från fängelsförvaltningen; de kom för att lyssna på bekanta kompositioner i en rätt så ovanlig miljö. Under det inledande föredraget var församlingen orolig, otålig och avbröt Harteveldes tal, men när han kom igång med grammfoninspelningarna (han hade den för tiden nyaste utrustningen från 'bröderna Pathé') ändrades stämningen radikalt. Stormande applåder och oändliga dacapo-rop växlade med total tystnad, särskilt vid framförandet av de sorgsna, lyriska sångerna som t.ex. 'To ne veter vetku klonit'/'Ej av vinden böjes grenen' – fortfarande en mycket folkjär sång. 'Kedjefångarnas marsch' fick spelas om och om igen – en unison körsång med slutet mun, den lät som ett stön, till ackompanjemang av spel på kam och fotkedjerassel och hade en hårresande effekt. Hartevelde förklarade i sin kommentar att i fängelserna var det förbjudet att ha några musikinstrument – därav en sådan horribel instrumentering. Vid inspelningen av detta stycke inom de ruskiga väggarna i Tobolsks fängelse grät även fångvaktarna.

Harteveldes konserter fick stor genklang och var mer än väl besökta. Tanejev bevisade en av dem i april vilket finns antecknat i hans tryckta dagbok.

Därefter var det dags för publikationer. Sångsamlingen 'Pesni katorgi'/'Strafflägersånger' gavs bland annat ut på förlaget Polza'/Nytta inom serien 'Folkbibliotek' och såldes till en överkomlig tiokopeksslant. Den unika 'Kedjefångarnas marsch' kom ut på grammfonskiva. Samtidigt började Hartevelde skriva en reseberättelse och skickade senare manuskriptet till författaren V. Korolenko,

24 Källa för de båda citaten är: <http://starosti.ru/>.

dåvarande redaktör för tidskriften 'Russkoe bogatstvo', som själv genomlevt Tobolsk-fängelset och strafflägret. Denne tog emot materialet med stort intresse och efter väsentlig redigering publicerade han det i januari- och februarinumren 1911 under titeln 'V strane vozmezdija'/'I vedergällningens land'.²⁵

Fram emot våren 1909 bildade Hartevelde en ensemble för att uppträda med de insamlade sångerna. Ett av hans projekt var att sätta upp ett rollspel baserat på detta material med titeln 'Pesni katorzjan v litsach'/'Fängelsesångerna som rollspel'. Föreställningen skulle ges på friluftsteatern Eremitage, men blev aldrig av på grund av ett förbud utfärdat av Moskvas ståthållare Androsov. Det fick gälla även i alla andra ryska guvernement. Tsarväldet började inse att intresse för dessa sånger kunde skapa mycket oönskade stämningar i landet.

Hartevelde höll vid det här laget även på att förbereda en stor turné 'över hela Ryssland, Sibirien och utlandet'. Han behövde dels behålla makthavarnas välvilja samtidigt som han ännu inte var speciellt intresserad av en särskilt stor spridning av sångerna. Han gör då ett skickligt schackdrag som vi kan ta del av i 'Petersburgs tidning' för 17 maj 1909:

W. Hartevelde som har samlat sibiriska fängelsesånger har anhållit hos Moskvas ståthållare om att man ska förbjuda framförandet av dessa sånger i olika nöjesetablissemang på grund av att dessa sånger, som är så fyllda av smärta och sorg, icke är lämpade för sådana ställen. Ståthållaren tillmötesgick Harteveldes önskemål.

På sommaren kunde turnén gå av stapeln²⁶ och bland de medverkande var solister och körer från Moskvas operateatrar. Medan konserterna rönt framgång från stad till stad började tsarens polis alltmer ogilla repertoarens budskap. Under gästspelet i Tambov i juni fick man inte sälja biljetter till studenter. Stadens ståthållare var rädd för att "läroanstalternas lokaler skulle genljuda av fängelsesånger" i början på det nya läsåret. Samtidigt kom ett förbud att spela 'Kedjefångarnas marsch'.

Den 2 september hade Polisdepartementet utfärdat ett cirkulärbrev om Harteveldes verksamhet. Alla guvernörer uppmanades att hålla ett vaksamt öga på den svenske undersåtens uppträdanden. Särskilt betonades det att framförandet av "Kedjefångarnas marsch med ackompanjemang av fotbojeklang" icke längre var tillåtet eftersom det ... skulle kunna väcka medlidande med de brottsliga element som avtjänar ett rättmätigt straff för sina handlingar." I november förbjöd man även försäljning av grammofonskivan.

Hos polisen hade man börjat lägga upp en särskild akt för Hartevelde som snabbt fylldes med program, recensioner o.dyl.²⁷ Därmed hade Hartevelde förklarats som 'politiskt otillförlitlig' vilket han i själva verket minst av allt varit. Hans avsikt var ju dels etnografisk – att upplysa om den sortens folklores kulturella egenart, dels humanistisk – han ville dra allmänhetens uppmärksamhet till fångarnas omänskliga förhållanden. I den senare frågan bemödade han sig även om möten med Tolstoj, Korolenko och inte minst självaste minister Stolypin.²⁸

25 Redigeringen gick ut på att tvätta texten från överdrivet skönlitterära inslag i en för övrigt dokumentär berättelse. Intressant är att just detta Korolenkos korrektur användes i 1900-talets andra hälft som studiematerial för redaktörer. 1912 kom även essäsamlingen 'Katorga i brodiagi Sibiri'/'Straffarbete och lösdrevare i Sibirien' ut. Boken verkar inte vara glömd och citeras än idag av regionens hembygdshistoriker. 1913 hade Hartevelde rest till Centralasien, han var en av de första etnografer som upptecknade turkmenisk folklore på fonograf, och rapporterade om resan i boken 'Sredi syputjih peskov i otrublennyh golov. Putevye otjerki Turkestana'/'Bland flygsand och avhuggna huvuden. Reseberättelser från Turkestan', Majeviskij forlag, Moskva, 1914.

26 Statens musikbibliotek har ett tryckt program i arkivet.

27 Akten finns bevarad i GARF (Rysslands statsarkiv).

28 Att Hartevelde fick träffa Stolypin och Korolenko kan beläggas i biografisk litteratur om de senare. Lite osäkrare är det än så länge beträffande Tolstoj. Det finns en anteckning i hans brevsamling om ett inkommet brev från Hartevelde med önskemål om att få "komma med underrättelser om förhållandena i straffanstalternas erhållna under hans Sibirienresa". Tolstojs sekreterare V. Tjertkov fick svara på brevet. Svaret finns inte publicerat, men boken med fängelsesångerna finns med i Tolstojs bibliotek i Jasnaja Poljana. Man vet även att den store författaren tyckte illa om att lyssna på dessa sånger. "Hur kan man vara road av andras lidande?" lär han ha sagt.

Trots makthavarnas uppenbara försök att stoppa konserterna hade Hartevelld bestämt sig att ändå fortsätta med sin turné till Paris, Berlin och andra västeuropeiska städer. De ultrareaktionära monarkistiska tidningarna startade genast en hetsjakt. 'Kievljanin' skrev den 24 januari 1910 att de nedtecknade fängelsesångerna inte enbart var kompositioner av fångar utan av *politiska* fångar, att "hela företaget är ej annat än en oerhörd fräckhet och oförsämdhet" samt att de som reser till Europa med avsikten att lovorda de ryska straffångarna "måste jämföras med de dömda".

Detaljerna kring turnén är ganska oklara och kan endast bli tydligare via källstudier av grundmaterialet. I ett tryckt program till konserten i Stockholm 1923 finns det några citat med pressuttalanden; det från Paris är daterat i februari 1910, de från Berlin och Hamburg i november 1910. Det är föga troligt att turnén skulle pågå i ett helt år, inte minst med tanke på allt annat Hartevelld hann göra under året. Kanske var det flera olika resor. Tidskriften 'Sovetskaja muzyka' framställer i artikeln Kandalnyj marsch/Kjedjefångarnas marsch/ 1966:11 att turnén stoppats redan i Tyskland. Enligt skribenten hade man satt upp affischer om ensemblens första framträdande på Cirkus Schumann och Metropol-Theater i Berlin, men på begäran av den ryske generalkonsuln hade Berlinpolisen förbjudit alla konserter. Samma historia upprepades i alla andra städer, intäkterna uteblev och turnésällskapet fick stora problem att ta sig hem. Man uppger även att artisterna vände sig till ambassaden i Amsterdam men vägrades hjälp därifrån. Dessa fakta kan delvis stämma, men man ska inte bortse från att framställningen av Hartevellds gärning i en sovjetisk tidskrift var politiskt färgad till den grad att han närmast jämfördes med andra revolutionära hjältar.

Även om turnén inte gick som planerat hela vägen var Hartevelld inte den som lät sig nedslås av motgångar; i bagaget hade han i alla fall den reklam som varje skandal brukar medföra. Outtröttligt fortsatte han att leta efter nya 'format' att utge sin samling i. År 1910 startade skivfabriken Metropol-Rekord sin verksamhet i Ryssland. Grundaren var en preussisk undersåte Gottlieb Heinrich Carl Moll (eller Bogdan Vasiljevitj Moll som man valde att kalla honom i Ryssland). Wilhelm Napoleonovitj kom bra överens med Bogdan Vasiljevitj och hade för stora pengar sålt rättigheter till ett betydande antal av sina sibiriska kompositioner till honom. Hartevelld hade även många sånger kvar så att det senare räckte även till Molls konkurrenter.

Hartevellds låda har för oss bevarat en musikdramatisk inkarnation av fängelsesångerna, nämligen 'Beglets'/'Rymlingen', en opera-mosaik i tre akter med handlingen grundad på verkliga händelser och musiken bestående av sibiriska folkloremelodier i tonsättarens arrangemang. Alla tre akterna föreligger i handskrivet orkesterpartitur fast utan sångstämmor och text, vilka återfinns i två bevarade akter med klaverutdrag. Partituret är daterat den 5 oktober 1915 och hela verket är en omarbetning av det tidigare nämnda rollspelet som inte tilläts att uppföras 1909.²⁹ Libretto till 'Rymlingen' finns i tryck och innehåller följande kommentar: "Dramats intrig är av mig hämtad ur verkligheten och alla uppträdande personer har jag fått se och lära känna. Grigorij Artamonovs domstolförhandling har jag bevistad personligen i rättssalen i Akmolinsk".

29 Ett maskinskrivet libretto i en akt med titeln 'Varnaki'/'Rymlingar', som finns i arkivet, är troligen rollspelets material.

Rymlingen, 1915. Titelsidan till libretto och partiturfsegment ur akt 2. Foto: Marina Demina, Statens musikbibliotek.

Detta verk är en renodlad folkopera som innehåller ett färgstarkt musikaliskt material samt en välkomponerad och spännande handling. Harteveld framstår här som en ganska skicklig dramaturg ifall librettot är hans eget skapelse vilket är troligt. En brottsling rymmer från strafflägret och finner skydd hos en familj i en närliggande trakt. Tycke uppstår mellan honom och frun i huset, varefter hon sätter eld på sin sovande gamle make, rånar honom och flyr med sin älskare. Det händer en del under flykten, paret finner ingen lycka och sjunker allt djupare i brott och missbruk. Kvinnas make överlever branden och letar efter brottslingarna. Han hittar dem på en värdshuskrog, förlåter sin hustru som i sin tur är tacksam och vill återvända hem. I sista stund, efter en uppgörelse i skogen där flera figurer från den undre världen finns inblandade, blir denna vilseförda varelse stucken till döds under en klassisk replik ”så må du inte heller en annans kvinna bli!”

Det är svårt att inte dra en parallell mellan 'Rymlingen' och Sjostakovitjs ett par decennier senare skapade berömda 'Lady Macbeth från Mtsensk', även om verken förstås är ojämförbara musikaliskt sett. Den stora skillnaden ligger i synen på en av huvudpersonerna, den onda kvinnan. I enlighet med folklig uppfattning av hennes brott behöver man inte rättfärdiga hennes gärning i Hartevelds 'opera-mosaik'; den man tycker synd om är hennes make som lider rakt igenom hela historien och ända till slutet. De äkta folksångerna blir ett riktigt uttrycksmedel för dramats råa känslövärd. De binds ihop med talade dialoger och på det sättet skapas ett verk där form och innehåll är ett vilket berättigar verkets existens. Parallellen Rymlingen – Lady Macbeth är rolig och tål att försiktigt förlängas till en kanske långsökt tanke om inspiration. Sjostakovitj var för ung för att se och höra Harteveld men han kunde bekanta sig med hans etnografiska arbeten senare. I Lady Macbeth finns det en kör av sibiriska straffångar. Det är fortfarande oklart om det är en folkvisa eller en stiliserad text av librettisten A. Prejs. För att inte tala om de förbud som bägge verken underkastades på grund av bakomliggande politiska motiv ...

FILM

De sceniska föreställningarna i all ära men i 1910-talets Ryssland var ett helt nytt medium på frammarsch: Hartevelld styrde sin kosa mot filmvärlden! Han skrev ett manus om de sibiriska straffångarnas liv och fick med sig en av de första ryska filmmakarna – den mytomspunne, legendariske paparazzin Alexander Drankov. Det var samma Drankov som gjorde en spelfilm av folkvisan 'Stenka Razin' och som smygfilmade Leo Tolstoj från utedasset. Denna filmsnutt blev känd över hela världen och Drankov fick i fortsättningen i uppdrag att filmdokumentera författarens vardag. Runt 1915 hade Drankov däremot befunnit sig i underläge gentemot konkurrenterna. Hartevellds idé blev en tillfällig räddning för honom och planerna var att de skulle göra en långfilm.

De båda hann producera en dokumentär som filmades utomhus på plats i Sibirien; i en bok om rysk filmhistoria står det att "...en oerhört värdefull film efter Hartevellds manus 'Sibiriska straffläger' var särskilt intressant genom att det var ett första försök att spela in en film om de politiska straffångarnas verkliga liv..."³⁰ I katalogen 'Dokumentalnyje filmy dorevolutsionnoj Rossii 1907-1916' (V. Vishnevskij, N.Izvolov, izd. Muzej kino, 1996) finner man följande referens: Sibiriska straffläger. Sibiriska straffångars liv och vardag. Dokumentär krönika, speltid okänd. A. Drankov (visning 19.7.1915). Filminspelning av W. N. Hartevelld och G. M. Lemberg under ledning av M. M. Bontj-Tomasjevskij med tillstånd från Justitiedepartementet.

Planerna kunde troligen inte fullföljas på grund av kriget och den efterföljande revolutionen då rörelsefriheten i landet blev mycket inskränkt. Huruvida filmen finns bevarad är oklart eftersom uppgifterna i boken bygger på samtida publikationer. Arbetet verkar ha fortsatt även ett tag efter visningen av de första tagningarna i juli 1915: den 8 augusti befinner sig Hartevelld ombord på ångbåten 'Tovarpar' på vägen från Tiumen till Tobolsk i Sibirien "...på uppdrag av Etnografiska sällskapet för att bedriva en del studier rörande fängelselivet...", med honom följer Bontj-Tomasjevskij och fotografen Kobin. Berättelsen om denna resa finner vi i Hartevellds egen essä 'Min bekantskap med Rasputin' som publicerades i svenska tidningar och sedan i en essäsamling 'Svart och rött. Sorglustiga historier från det gamla och nya Ryssland' (Stockholm, 1925). Med detta är vi framme vid ännu ett spännande tema ur Hartevellds liv som jag helt kort vill beröra.

I Marcus Boldemanns DN-artikel från 12 november 2007 om auktionsförsäljning av Hartevellds partitur till 'Kärlekens triumfsång' (vissa av de biografiska uppgifterna om Hartevelld i denna artikel är felaktiga) kunde man läsa att "...Åter i Sverige skrev han artiklar om Ryssland i Dagens Nyheter, bland annat om Rasputins orgier i Sibirien och skildringar av Tsarens abdikation. Men enligt DN:s Staffan Skott, musikalisk rysskännare, kan han omöjligt ha bevittnat allt detta..."

Att man misstror Hartevelld är förklarligt. Däremot ansåg jag att Hartevellds berättelse om hans bekantskap med Rasputin innehöll åtminstone en episod som gick att belägga, nämligen skandalen på ångbåten som Hartevelld inte bara påstod sig bevittnat utan även skriftligen anmälde till myndigheterna "...skildring av Rasputins förargelseväckande beteende... daterat den 10 augusti 1915..."

En snabb titt i A. Varlamovs bok om Rasputin som redovisar källmaterial ger utdelning: Hartevellds anmälan finns bevarad och betraktas som ett viktigt dokument i Rasputin-forskningen. Därmed kan vi konstatera att Hartevelld inte för med osanning den här gången och att mötet med Rasputin ägde rum, men i essän tog den skönlitteräre författaren i Hartevelld ändå över. I ett avslutande fragment berättar han stolt om att deputeraden för Tobolsk i riksduman, herr Skalozubov, tog upp hela ångbåtsskandalen på dumans sammanträde och skulle ha sagt :

30 Iz istorii kino: materialy i dokumenty. Moskva: Izdanie Akademii Nauk SSSR, 1960.

”...Vad manne sådana utlänningar som professor Hartevelde och andra tänka om Ryssland, där sådana vildar som Rasputin ostraffat kunna få håna rättskänsla och sedlighet?...” Här kan jag bara tillägga att Skalozubov omöjligen kunde ha varit närvarande vid nämnda dumas sammanträde och han måste även ha missat hela incidenten av den anledningen att han dött i tyfus ett halvt år tidigare.

Hartevelds förhållande till dåtidens berömdheter är ett spännande tema och det fanns många sådana personer i hans bekantskapskrets. Till exempel Fjodor Sjaljapin – i början på 1900-talet uppträdde Harteveld ibland i samma konsert som han. Vi har i Hartevelds arkiv romansen 'K tjemu vrazda?'/ 'Varför kriga?' till text av V. Giljarovskij och tryckt 1905; den är tillägnad Sjaljapin.

K tjemu vrazjda/Varför kriga, 1905.

Foto: Marina Demina, Statens musikbibliotek.

Sången 'Tolv rövare' till text av N. Nekrasov i Hartevelts arrangemang var en av Sjaljapins favoriter och det finns fler inspelningar av Hartevelts sibiriska sånger med Sjaljapin.³¹ Harteveld var medverkande kompositör i en musikalisk tableaux vivant av I. Truffi 'Na stognach vojny (1812, 5/8)' med libretto av M. Lentovskij. Verket kom ut i klaverutdrag 1903 och även det var tillägnat den store sångaren.

Förutom fängelsesångerna hade Hartevelde under året 1912 utfört ett stort arbete i samband med firandet av 100-årsdagen av slaget vid Borodino. Han förberedde ett specialprogram ”År 1812 i sånger” för symfoni- och blåsorkester med solister och kör. Programmet spelades på den öppna scenen i nöjesparken ’Eremitage’ i Moskva. Hartevelde’s arrangemang av insamlade franska och ryska sånger från Napoleons krig mot Ryssland 1812 är väl representerade i vårt arkiv både i manuskript och i tryck.³²

31 Ljudexempel Tolv rövare, Sjaljapin, elektronisk resurs:

<http://kkre-46.narod.ru/shalyapin/12r.mp3>,

32 Under 2009 har Statens musikbibliotek även på antikvariat köpt en utgåva av Hartevelds drama "År 1812". Ett flertal sånger ur ovannämnda antologi var ursprungligen skrivna för detta verk.

En annan stor samling som ingick i lådan med Hartevelts arkivmaterial är 'Boevye pesni balkanskich slavian'/'Balkanfolkets krigssånger' – 22 sånger och marscher i diverse arrangemang i autograf och manuskript. Materialets skick vittnar om flitig användning. Denna repertoar var populär då balkanländerna kämpade för befrielse från den osmanska dominansen. Noterna är märkta med en stämpel 'Hartevelts konsertturné' och som källa för arrangemangets originalmaterial anges 'Kejserliga historiska museet samt muntliga framställningar'.

PÅ BALIEVS TEATER LÄDERLAPPEN

När Hartevelts låda med arkivmaterial kom till biblioteket så låg det överst två handskrivna nothäften med titlar på ryska: 'Konets opery Evgenij Onegin (25 let spustia). Liritjeskaja kartina' (ungefär: Operan Evgenij Onegin. Ett extra avsnitt. 25 år senare. Lyriskt intermezzo) och 'Fenulja ili Krivaja iz Portici' ('Fenulja eller Den krumma från Portici'), det vill säga en anspelning på Aubers stora opera 'Fenella eller Den stumma från Portici'. En sak stod klar med en gång – det var inget tråkigt material man erbjöds att arbeta med! Dessa två komiska miniatyurer samt ytterligare åtta stycken i klaverutdrag, en del av dem med separata texthäften, ingår nu i samlingens 'kapsel 5' under beteckningen 'Ur 'Letutjaja mysj' (Läderlappen)-teaterns repertoar'. På denna unika första ryska cabaret-teater arbetade Harteveld från dess start 1908 till 1918.

Teatern var grundad av Nikita Baliev, i början skådespelare vid Konstnärliga teatern i Moskva och upphovsman till dess berömda nyårsspexföreställningar ('kapustniki'). Från att ha varit en strängt sluten och närmast hemlig klubb där artisterna kunde vila, umgås och roa sig efter kvällsuppträdandena, hade 'Läderlappen' snabbt förvandlats till att bli en öppen cabaret-teater för allmänheten. Tidens förnämsta skådespelare, konstnärer, musiker och författare medverkade i skapelser av Baliev, som enligt egen utsago, "översatt genren europeisk cabaret-teater till de inhemska aspträdens språk."

Hans sceniska miniatyurer – dikter omarbetade för scenen, sånger och vitsar, parodier, tableaux vivant och mycket annat – bestod av snabbt växlande episoder och det åstadkoms med ko-reografiska, musikaliska och bildkonstnärliga medel. Repertoaren var varierande och framförallt galet rolig. Den första recensenten, insläppt först ett år efter teaterns öppnande, har gett sin artikel titeln 'Gudarnas skämt'. För den musikaliska delen i detta humorkungarike ansvarade kompositörerna A. Archangelskij och vår stora skojare Harteveld. Här gällde det att komponera, spela, sjunga, dirigera och ansvara för instuderingen av vokala inslag.

Jag har i nuläget svårt att säga i hur stor omfattning Harteveld var upptagen av detta arbete. Själv skrev han i sin meritförteckning³³ att "repertoaren på den i Moskva fungerande Balieffs teatern bestod huvudsakligen av Hartevelts musikaliska och litterära verk". Detta är inte sant: i tillgänglig litteratur brukar han omnämnas i andra hand efter A. Archangelskij som definitivt framstår som den ledande kompositören där. 1918 då teatern firade sitt första jubileum utkom en bok av N. Efros som belyser teaterns historia. Boken gjorde inte anspråk på att vara en utförlig studie utan var snarare en 10-årshistorik, men Harteveld är inte omnämnd i den medan Archangelskij är porträtterad och på skoj kallas "hovkapellmästaren".

Hur det än må vara så har vi faktiskt tio manuskript bevarade och det är kanske bara en bråkdel av Hartevelts hela bidrag till teater Läderlappen. Materialet kan vara av intresse för forskarna eftersom det i studierna om Balievs teater hittills har förekommit många titlar som kommenterats huvudsakligen utifrån samtida pressuppgifter, troligen i brist på andra källor.

33 Nu i Hartevelts arkiv i Statens musikbibliotek, vol. 9.

Hartevelds manuskript är försedda med egen stämpel med upplysning om hantering av upphovsrättsskyddat material. Scen- och instuderingsanvisningar tyder på att noterna hyrdes ut även till andra teatersällskap. En 'buffa-kompositör' tog sitt arbete på stort allvar och på klaverutdraget till 'Laglöshet', en komisk opera i en akt efter Tjechovs novell (1916), skrev han ironiskt men bestämt att kompositören "ber enträget alla regissörer och kapellmästare att icke utöva några 'kreativa' talanger under uppsättningar av hans blygsamma skapelse. Alla slags förändringar, tillägg eller förkortningar kommer att stöta på en rättmätig och energisk protest från Kompositörens sida".

Det förefaller som om en del verk också kan ha framförts senare i Sverige. Mappen med miniatyren 'Banditerna. En polisrapport i åtskilliga varianter' (1916) innehåller ett häfte med svensk text, daterat Stockholm 1921. På noterna finns en stämpel "tillhör R. Ryberg"³⁴ samt överlåtelse av uppföranderätten "för Sverige, Norge och Danmark för en termin".

'Banditerna' är en musikalisk parodi över en polisrapport rörande lägenhetsinbrott. Personerna är: skurkarna och två damer som är deras offer. Verket består av flera avsnitt komponerade i olika stilar – som 'naturalistiskt drama à la M. Gorkij', 'italiensk opera', 'norskt drama à la Ibsen', 'romantisk melodram à la V. Hugo' osv. Enligt Hartevelds påskrift uppfördes det "400 gånger i Moskva och Paris (Chauve Souris)". (Den parisiska Läderlappen var Balievs: han emigrerade från det bolsjevikiska Ryssland med halva teatern och 'lyste med sin närvaro' först i Paris och sedan i New York.)

Ett annat verk – 'Poetens dröm. Ett koreografiskt poem efter en dikt av Fofanov' – har också en viss koppling till den svenska perioden i Hartevelds liv. Ett av de två exemplaren som ingår i arkivet har svensk text och här finns det även ett maskinskrivet libretto på svenska (en kopia av det finns märkligt nog även i Lars-Erik Larssons arkiv). Handlingen är en historia om en poet som i sin dröm "... var gäst hos trollens härskarinna..." men efter tre dagar hos sagoprinsessan orkade han inte mer och "...rymde – till sitt hem på jorden". För musikalisk skildring av sagolandet använde tonsättaren danser ur 'Kärlekens triumfsång' (byggda på indiska melodier). Ingen begärde ju nyskriven musik för denna sorts föreställningar, och för Harteveld som med tiden mer och mer gick över till bearbetningar, var denna genre som klippt och skuren.

Det finns uppgifter om en parodi av Harteveld som framfördes på Mamonovs teater i Moskva – 'Tortyrgården eller Den stulna kalven – ett skakande rättsligt-musikaliskt drama i 265 famnmått och 365 meter (nästan efter Octave Mirbeau)'. Travestin begränsades till titeln³⁵ och bara till de ytliga dragen i handlingen. Själva stycket var en musikalisk mosaik av operaarior (huvudsakligen ur 'Aida'), härmande av en trasig grammfon, förlöjligande av futuristernas poetiska stil, zigenarsång och dylikt. En tjuv torterades av bödeln genom att tvingas lyssna till mycket falskt fiolspel. Huvudkravet på komponisten var således att denne skulle vara rolig och kreativ, musiken kunde kokas ihop på vilka spikar som helst.

Hartevelds alster var dock inte så primitiva 'röror' som revyerna tenderade att bli eftersom de skapades under tidspress; det skulle inte accepterats av Baliev. Om man tittar närmare på till exempel förutnämnda 'extra avsnitt till Jevgenij Onegin' så ser man inte bara rena spexet med citat ur Tjajkovskij. Här förekommer Olga Lachtina (inte Larina) som visar sig vara en parodi över en verklig person, nämligen Rasputins kända beundrarinna. Rasputin själv 'spökar' i hennes arioso genom temat från 'Sången om Roland'.

Det återstår att få fram mer om Hartevelds insats på 'Läderlappen' och det skulle man kunna göra genom att söka bland annat i hans firade kollegors personarkiv, ryska teatersamlingar och samtida periodika.

34 Robert Ryberg (1894-1966) var skådespelare och teaterdirektör på Folkteatern i Stockholm. I artikeln om Harteveld i Sohlmans musiklexikon knyts både han och Harteveld felaktigt till Kabaréteater Läderlappen i Stockholm som fanns endast 1915 – 1918, då var Harteveld i Ryssland.

35 Här avses: Le Jardin des supplices av O. Mirbeau, 1899.

UR HÄSTENS MUN

Harteveld hade sinne för humor – om detta vittnar inte minst hans satiriska texter i ryska tidningar. Han ägde en god litterär förmåga och en outsinlig komisk ådra. Även de människor han sökte sig till: Baliev, Teffi, Drankov, Munstein och många andra hörde till den 'roliga skaran' i den ryska kultureliten vid 1900-talets början. Han led inte heller brist på självironi. Som offentlig person, vars namn förekom på tidningarnas kultur- och debattsidor, hamnade han ibland även i skvaller-spalterna. I arkivet hittade jag ett intyg från 1912. Dokumentet är äkta och färgstarkt. Harteveld bevarade det som ett minne bland släkthandlingar, brev och andra viktiga papper. Intyget var utfärdat av veterinär A. Ivanov vid inrikesministeriet i Moskva och bestyrkte att den häst, en grå hingst, sex år gammal, som lämnades till honom för undersökning av kusken Bazykin var alldeles frisk. Förklaringen fanns på baksidan i form av två inklistrade tidningsklipp med notiser från olika Moskvatidningar samt en vers ur en längre rimmad humoristisk nyhetsrapport vilken handlade om professor Harteveld som utsatts för ett hästbett. Med andra ord, en underbar glimt från 1910-talets Ryssland som i dag får oss att se Harteveld där på en moskvagata så levande som på den vita duken.

Kompositör Harteveld biten av en häst

Kuskarna håller på att bli moskvabornas ömmaste punkt. Deras ökända råhet och deras totala vägran att lyda disciplinens lagar är oss till ett stort bekymmer.

Och nu har även hästarna själva börjat bete sig som sina herrar. Den 4 juni, kl.11 på kvällen hade hr. Harteveld, den berömda samlaren av fängelsesånger, promenerat vid Eremitaget (Karetnyj riad) då en häst kastade sig mot honom och satte tänderna i hans ena hand. Käkens fruktansvärda kraft hade kunnat lemlästa hr. Harteveld för all framtid om han inte funnit sig snabbt och riktat ett slag mot hästens öga.

Tänderna släppte sitt grepp. Kusken snärtade till hästen och drog iväg längs gatan. Trots rop och visslingar från vakter och poliser lyckades man inte att stoppa kusken. Däremot noterade man hans nummer.

Den illa sönderbitne kompositören fick förband av jourhavande läkare på Jekaterininskijsjukhuset. Han råddes till och med att undersökas vid Pasterovskijinstitutet. Hr. Harteveld är rädd för allvarligare komplikationer.

(Rannee utro, 6 juni 1912)

Till olyckshändelsen med Harteveld

Som det redan tidigare meddelats har en droskhäst anfallit den kände samlaren av fängelsesånger Harteveld utanför Eremitaget. Nu är kusken anhållen. Hästen har grundligt undersökts och förklarats fullkomligt frisk. Kusken har på administrativ väg fått förbud att köra med denna häst.

(Rannee utro, 9 juni 1912)

...

Av en häst han blivit biten,
Vår professor Harteveld.
Tappre gubben slog tillbaka –
Inte leker man med eld!

...

(Moskovskaja gazeta, 11 juni 1912)

VÄGEN HEM OCH DE SISTA ÅREN I SVERIGE

I slutet av 1918 blev situationen i Moskva helt ohållbar på grund av mycket allvarligare företeelser än ouppfostrade droskhästar, i synnerhet för utlänningarna. Svenska regeringen bröt de diplomatiska förbindelserna med Ryssland och svenskarna blev utan skydd. Konsulatet rådde alla att åka hem till Sverige, bort från hunger, laglöshet och krig. Hartevelld avreste med fru och dotter i december 1918 och steg i land i Göteborg i början av juni 1920. Om alla strapatser de fick genomleva under resan kan man läsa i Hartevellds tryckta essä 'Svenskar på flykten från Bolsjevikien'. Utkastet till den finns i arkivet. Hartevelld författade den på den svenska ångaren 'Jaffa' under sin 28 dagars långa färd från Konstantinopel till Göteborg; manuskriptet är på ryska.

Hartevellds dotter Magda, gift Lagerman-Gren (1909-1990), kom till Sverige 11 år gammal. Hon blev författare och skrev romaner, poesi och barnböcker, även under pseudonymen Nina Sander. Hon översatte också rysk litteratur, bland annat verk av Pasternak. Magda var en av 'Klara-författarna'. Hartevellds fru Anna hade rysk-estniskt påbrå. Hon dog 1968.

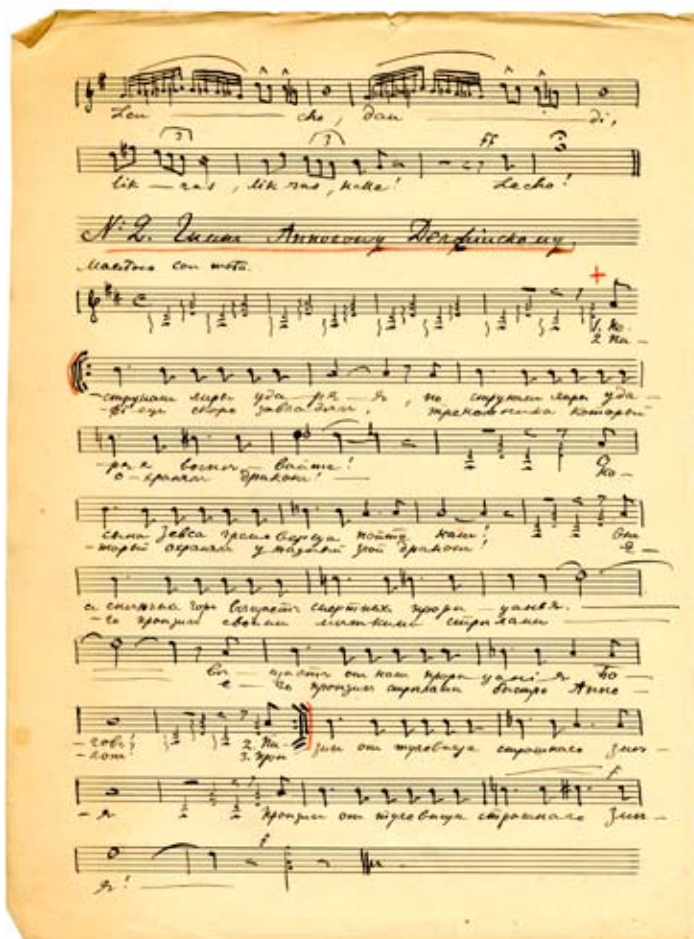
Under flykten tvingades familjen att göra två längre uppehåll – ett på Krim vid Svarta havet och därefter ett till i Konstantinopel. För att ta sig till Sverige från denna stad, sprängfylld av flyktingar, krävdes det rådighet utöver det vanliga. Det var något Hartevelld besatt.

Strax efter att ha anlänt till Konstantinopel stod han där vid en grekisk amfiteater och gav en konsert vid någon festlighet. Konserten bevestades av ledarna för den svenska beskickningen samt den grekiske patriarken. Hartevelld dirigerade en kör som sjöng 'Hymn till Apollo i Delfi' från ca 290 år f. Kr. Kompositören påstod att det var av en slump han upptäckt sången under sitt uppehåll på Krim, på ruinerna av en grekisk pelare nära staden Feodosia. Hymnen framfördes i tonsättarens arrangemang. Alla var nöjda och lyssnade med andakt på professors berättelse om hur han på fragmenten av stenplattorna kunde känna igen samma sång som 1893 upptäckts vid utgrävningen i Delfi och dechiffrerats av de franska vetenskapsmännen Beil och Reinach.³⁶ Professorn kunde inte bara avläsa den grekiska texten utan även tolka och uppteckna melodin. Han konstaterade därefter att melodin skilde sig från den tidigare upptäckta varianten och förklaringen var att "... milesierna byggde sin melos på det lydiska tetrakordet, medan i Athen de doriska elementen var dominerande..."³⁷

Idag är det svårt att låta bli att le åt hans fyndighet. Hartevelld repriserade sitt skämt senare i Sverige och den 'sensationella upptäckten' framfördes den 28 oktober 1923 vid konserten som Rädda barnen anordnade i Blå Hallen. Stockholms Dagblad annonserade med en stor artikel illustrerad med notmanuskriptet. Då hade tonsättaren hunnit vila på framgången med Marcia Carolus Rex och visste hur det kunde gå till. Det fanns ingen möjlighet till granskning och motbevisning. Även om någon hade försökt göra det så kunde frånvaron av de grekiska stenplattorna tillskrivas det krig som härjade på Krim. I Konstantinopel var situationen däremot ännu besvärligare, här pågick ett spel på liv och död. Troligen behövde Hartevelld säkra sin plats bland de viktigaste svenskarna som skulle skickas hem i första hand. Vilken tur att han då hade det lilla häftet med noterna till 'Hymn till Apollo', som han brukade sjunga under sina föredrag, med sig i bagaget. Den ingår i Sånger från olika länder och finns i hans arkiv.

36 Se: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Delphichymn.jpg>

37 Stockholms Dagblad 1923. Odaterat klipp i Statens musikbiblioteks klippsamling.

Hymn till Apollo i Delfi, avskrift och "uppteckning". Foto: Marina Demina, Statens musikbibliotek.

Den mapp med föredragsmaterial som upptäcktes i lådan innehåller tre manuskript med denna sång. Två av dem finns i ett häfte tillsammans med andra folkmusikexempel och är melodistämmor med tillagd rysk text. Det tredje är det original av arrangemanget som han trollade fram i Turkiet och sedan lät publicera i en svensk tidning. Det är samma melodistämman fast med svensk text. De små partierna för harpa och flöjt är tillagda i enlighet med föreställningen om hur en gammal grekisk sång bör låta. Högst upp på sidan står "upptecknad av W. Hartevelld", en notering som inte finns på de ryska exemplaren.

Ytterligare ett dokument som avslöjar att sången var ett stående inslag på hans repertoar långt före resan är ett program till föreläsningen i 'Kvinnoklubb nr. 1' i Moskva 1914 med en tillhörande lista med musikexempel.

Att gissa varifrån han fick tag på texten och melodin är inte så svårt. Fransmännens uppteckt följdes av en mängd publikationer världen över. I Ryssland kom 1896 en bok i samma ämne - 'Vnovj otkrytye pamiatniki gretjeskoj muzyki'/'Nya upptäckter av forngrekisk musik' av V. Petr. Författaren var av tjeckisk börd och bosatt i Kiev sedan 1885. Det är mycket troligt att Hartevelld kände honom personligen. Hartevelld visste väl att exakt dechiffrering av en melodi till forngrekisk sång i princip var omöjlig; däri såg han en möjlighet att utnyttja.

Hartevelld kom till Stockholm den 15 juni 1920. Efter att ha tillbringat hela sitt vuxna och professionella liv utanför hemlandet var återkomsten likvärdig med invandring fast kanske i en mer komplicerad form. Han var helt okänd i Sverige och det kunde han tydligen inte förlika sig med. Berättelserna om livet i Ryssland kunde naturligtvis räcka ett bra tag men för att snabbt avancera – han var ju redan 59 år gammal – måste han spela ut en trumf. Hartevelld, denna psykologiskt begåvade trollkarl, tog fram en serpentstämman till 'Karl den XII:s marsch' ur resväskan

och en månad senare vaknade han hur berömd som helst – Marcia Carolus Rex uruppfördes redan den 24 juli. Än en gång lyckades han skapa sig ett namn.

De sju sista åren av sitt liv fortsatte han att företa nya försök att vinna ett större erkännande; dessutom behövde han försörja sin familj. Det kunde han göra bl.a. genom självbiografiska noveller i Dagens Nyheters söndagsbilaga och i samlingen finns det en del papper som visar på denna sysselsättning. Föreläsningar och turnéer fyllde hans vardag, men det var inte mycket kvar av tonsättaren Harteveld. Det låg förmodligen en inbyggd konflikt i att han inte vågade uppge sig som upphovsman till en mycket vacker marsch. En annan motgång var att Kungliga teatern efter s.k. demonstration inte godkände hans ”Kärlekens triumfsång”. Bearbetning av ryska teaterminiaturer, översättning av texter till gamla sånger var sådant som han ägnade sig åt vid den här tiden. Allt tyder på att han var trött och inte orkade med annat än att återanvända gamla alster. Han komponerade nästan inte något nytt efter det att han kom till Sverige. Jag vågar påstå att han längtade tillbaka till det röriga och roliga land där allting vädjade till äventyret men som just då var på väg mot avgrunden. Nostalgin fick sitt utlopp i hans troligen sista skapelse – en aldrig publicerad skrift ’Svenskar och andra människor. Harmlösa paralleller mellan Sverige och utlandet’, daterad 1926.

”...I de harmlösa paralleller som jag i denna bok gjort mellan mina landsmän och utlänningar har jag först och främst sökt sanningen... Nu (1926) då 5 år ha förflutit efter min hemkomst ville jag göra en liten resumé – med ett ord fråga: var lever man lyckligare? I gamla Sverige eller i Utlandet? Svaret kan bara vara ett: inget land är för närvarande lyckligare och avundsvärdare än Sverige...

...På den som levat lång tid i utlandet verkar det irriterande att den personliga friheten är så beskuren i ’frihetens stamort på jorden’ – i Sverige. Svenskens liv är reglerat nästan i alla detaljer och ingenstans skulle man tåla de otaliga restriktioner och det förmyndarskap under vilka vuxna människor i Sverige sucka. Restriktionerna är egentligen småsaker och ingripa blott i vardagslivet men genom sin mängd verka de som knappålstygn...” (Ur ’Slutord’, kap. 14.)

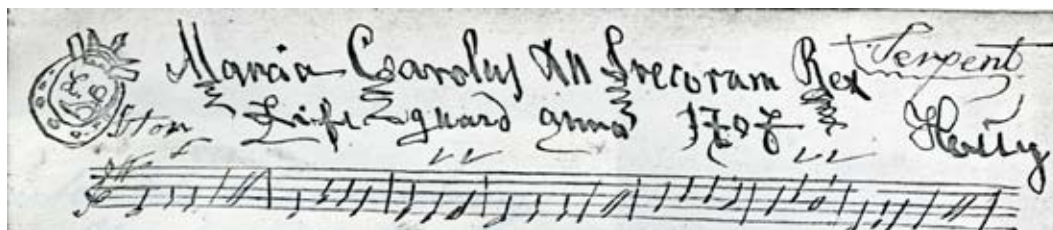
Wilhelm Harteveld dog i Stockholm den 1 oktober 1927 efter en tids sjukdom. Hans livshistoria är mycket lärorik och visst kan man i honom se – både trots och tack vare all ’akrobatik’ han uppvisade genom åren – ett utomordentligt porträtt av samtiden.

Till detta kan läggas allt som hände efter hans bortgång. På Skogskyrkogården i Stockholm fick han vila i frid endast i 45 år varefter man sålde både hans grav och gravsten. Endast tack vare en insats från Militärmusikersamfundet och främst från lundahistorikern Lars Hultén som i många år vårdat minnet av kompositören till ’Karl den XII:s marsch’ fick Harteveld på 1970-talet ett nytt minnesmärke. Ett fragment av Marcia Carolus Rex används idag som signaturmelodi till tv-programmet Parlamentet; det skulle kompositören säkert ha gillat.

Jag har medvetet utelämnat detaljer kring historien om marschen – den är väl omskriven i ett antal publikationer; se t.ex. Hulténs artikel i tidskriften Musikant. Däremot vill jag visa en illustration som kanske lättar lite på den huvudbry som finns angående ursprunget till serpentstämman, vilken enligt Harteveld var en äkta karolinsk autograf.

Bilden ovan är ett fragment av titelsidan (en autograf) till en musikalisk miniatyr 'V dni Direktorii'/'I Direktoriets dagar' där Hartevelld använde sånger från Napoleons tid. Tecknet med en krona över bokstaven N för oundvikligen tankarna till nästa bild, den med Livgardets tecken. De är tecknade i liknande stil. Kanske är vi därmed ett steg närmare attribueringen av serpentstämman. (Foto: Marina Demina.)

Hartevelld var utan tvekan en stor musikälskare och sökte förmedla och dela denna kärlek med andra. Både stora och små komponister har lämnat sina spår i musik- och kulturhistorien, och även om Hartevellds avtryck inte blev så djupt är det omöjligt att förneka dess uppenbara färggrannhet. Oavsett om man väljer att applådera eller fördöma honom förtjänar denne originelle Wilhelm Julius Napoleon en biografi.

Källor

Statens musikbibliotek, Stockholm:

Hartevelds arkiv

Klippsamlingen (Harteveld W., Harteveld G.)

Ryska statsarkivet för litteratur och konst (RGALI), Moskva:

F.278 (B.A.Lazarevskij) Op.1.D.4.L.215-216

F.799 (S.I.Mamontov) Op.1.D.87

F.880 (S.I. i V.I.Tannejevy) Op.1.D.176

F.1980 (Kollekzija muzykaljnyh izdatelstv) Op.1.D.9

F.2624 (A.N.Andreev-Vergin) Op.1.D.9

F.3084 (S.D.Drejden) Op.1.D.1607

Ryska statsbiblioteket (RGB), tidskriftsavdelningen, Moskva:

Juzjnyj kraj, Charkov. 10,11,14,15,16,17,25,27,28 januari 1895

Kievlianin, Kiev. 20 december 1890, 24 januari 1910

Moskovskie vedomosti, Moskva, 19 oktober 1884

Nuvelist: muzykalno-teatralnaja gazeta, St.Petersburg. Februari 1895, nr.2, s.6

Peterburgskij listok, St.Petersburg, 13 oktober 1907

Russkie vedomosti, Moskva. 12 maj 1901, 1 november, 14 april 1909

Tiflisskij listok, Tiflis. 8 december, 17 december 1909

Klingande material

100 zolotyh pesen natjala XX veka/'100 Golden Songs Of Early XX Century':

<http://www.ozon.ru/context/detail/id/2453368/> Pesni sibirskoj katorgi 1908-1920, med förord av A.Tichonov.

Litteratur i urval

Bernandt G., 1962: *Slovar oper, v pervye postavlennyh ili izdannyyh v dorevolutsionnoj Rossii i v SSSR (1736-1959)*. Moskva: Sovetskij Kompozitor

Efros N., 1918: *Teatr-kabare N.F. Balieva "Letutjaja mysj"*. Moskva

Estrada Rossii. XX vek., E.Uvarova (red.). Moskva, 2000

Garteveld V.: "Stihi Balmonta o nartsisse kazalisj mne napisannymi dla menia (Iz vospominanij Very Garteveld)", i *Russkaja zjiznj*. Moskva, 28.2.2008

Gersjenzon M., 2000: *Pisma k bratu . Izbrannoe*. Vol. 4. Gesharim.

Gozenpud A., 1999: Ivan Ersjov. *Zjiznj i scenitjeskaja dejatel'nostj*. Moskva: Kompozitor

Gozenpud A., 1974: *Russkij opernyj teatr na rubezje 19-20 vekov i F.I.Sjaljapin: 1890-1904*. Leningrad

Harteveld W., 1925: *Svart och rött. Sorglustiga historier från det gamla och nya Ryssland*. 2. uppl. Stockholm

Hultén L., "Marcia Carolus Rex", i *Musikant*, 1971: nr 1

Iz istorii kino: materialy i dokumenty. Moskva: Izdanie Akademii Nauk SSSR, 1960

Jampolskij M., "Garteveld", i *Muzykalnaja entsiklopedija*, 1971: vol. 1

Kravtjinskij M., 2007: *Russkaja pesnia v izgnanii*. Nishni Novgorod

Kuznetsov E., 1966: *Iz prosjlogo russkoj estrady*. Moskva

Letopisj zjizni i tvortjestva A.M.Gorkogo. Vol. 2 1908-1916. Moskva, 1958

Letopisj zjizni i tvortjestva F.I.Sjaliapina: v dvuh knigah. Sost. Kotliarov J., Garmasj, V. Leningrad, 1988

- Lysenko M., 1964: *Lysty*. Kiev: Mistetstvo
- Nordberger C., 1936: *Intermezzo: närbilder av stjärnor från scen och estrad*. Stockholm
- Pruzjanskij A., 1991: *Otetjestvennye pevtsy 1750-1915. Slovarj*. Moskva: Sovetskij Kompozitor
- Sibirskie stranitsy zizni i tvortjestva V.G.Korolenko / E.A.Kuklina (red.)*. Novosibirsk: Nauka, 1987
- Sohlmans musiklexikon* 2. uppl. Stockholm, 1975-1979
- Taneev S., 1985: *Dnevnik*. Vol. 3. Moskva
- Tichonov A., "Jubilej 'Aprelevki'", i *Zvukorezjissior*, 2000: nr 8
- Tichvinskaja L., 2005: *Kabare i teatry miniatur v Rossii 1908-1917*. Moskva
- Tjajkovskij P., 1977: "Polnoe sobranie sotjinenij", i *Literaturnye proizvedenija i perepiska*. Vol. 15-B / tom podgotovlen K.Ju. Davydovoj i G.I. Labutinoj. Moskva
- Tjajkovskij P., *Perepiska s Jürgensonom*. T.2. Utgiven av V. A. Zjdanov. Moskva, 1952
- Tolstoj L., *Polnoe sobranie sotjinenij*, vol.77. Moskva, 1964
- Varlamov A., 2008: *Grigorij Rasputin*. Moskva
- Zelov N. "Kandaljnyj marsch", i *Sovetskaja Muzyka*, 1966:11, s.53-56

MUSIK I SVERIGE

Dokument och förteckningar

Statens musikbiblioteks skriftserie innehåller bibliografier, kataloger och andra förteckningar samt dokumentära utgåvor eller studier med tonvikt på att presentera källmaterial. Serien startades 1969 som ett samarbete mellan dåvarande Svenskt musikhistoriskt arkiv och Svenska samfundet för musikforskning. Från och med vol. 7 (1994) utges den av Statens musikbibliotek genom Arkiv- och dokumentationsavdelningen (till 2003 Dokumentationsenheten SMA).

- 1 *Hülphers, A. A:sson*, Historisk afhandling om musik och instrumenter. Westerås 1773.
Faksimilutgåva med inledning av Thorild Lindgren. 1969. Pris: 159:-
- 2 *Ruuth, Gustaf*, Katalog över äldre musikalier i Per Brahegymnasiet i Jönköping. 1971. Gratis
- 3 *Helmer, Axel*, Svensk solosång 1850-1890.
 1. En genrehistorisk studie. 1972.
 2. Sångförteckning. 1972. (Mit einer deutschen Zusammenfassung). Pris: 127:-
- 4 *Leux-Henschen, Irmgard*, Joseph Martin Kraus in seinen Briefen. 1978.
Utg. Av Svenska samfundet för musikforskning/Ed. Reimers.
- 5 *Rudén, Jan Olof*, Music in tablature. 1981. Pris: 165:-
- 6 *Henrysson, Harald*, A Jussi Björling Phonography. 2nd Edition, 1993. (Reviderad och utökad upplaga). Pris: 300:-
- 7 *Holm, Anna Lena*, Tematisk förteckning över J. H. Romans vokalmusik. Stockholm 1994.
Pris: 350 :-, utg. av Musikaliska akademiens bibliotek.
- 8 *Gasparini, Francesco*, En uti Harmoni öfvad på Clav-Cymbal (översatt av J.H. Roman, vetenskapligt bearbetat av Kathleen K. Hansell, Martin Tegen och Eva Nordenfeldt). 1994.
Pris: 265:-
- 9 *Lomnäs, Bonnie & Erling*, Stiftelsen Musikkulturens främjande. Catalogue of music manuscripts. 1995. Pris: 212:-
- 10 *Jonsson, Leif*, Offentlig musik i Uppsala 1747-1854. Från representativ till borgerlig konsert. 1998. OBS! Denna utgåva prissänkt p.g.a. sämre tryckning och limning! Pris: 240:-
- 11 *Lomnäs, Bonnie*, Stiftelsen Musikkulturens främjande. Catalogue of letters and other documents. 1999. Pris: 212:- Paketpris nr 9 + 11 350:-
- 12 *Bengtsson, Britta*, 1751 års män. Anteckningar om amatörer och hovkapellister vid "Kongl. Begravnings och Kongl. Krönings Musiquerne år 1751". 2001. Pris: 212:-
- 13 *Barth Magnus, Ingebjørg*, Här är spel och dans. Musikmotiv i svenskt folkligt måleri på bonad och vägg. 2009. 180:-

Erbjudande! Volym 9 och 11 till paketpris 350:-. Samtliga priser ovan inkl. 6% moms.
Vid försändelser tillkommer porto. Du kan också beställa direkt på vår hemsida –
<http://www.muslib.se/publ/bestall.html>